

Xenophons *Om Ridekunsten*

oversat af Rasmus Gottschalck Rasmussen

Indholdsfortegnelse

Forord		s. 3
1. Indledning		s. 5
2. Oversættelse af Xenophons <i>Om Ridekunsten</i>		s. 11
Kapitel 1.1	Værkets hensigt	s. 11
<i>1. del: Praktiske forudsætninger</i>		
Kapitel 1.2	Om at købe en utæmmet unghest <i>eller</i> Hestens ideelle udseende	s. 11
Kapitel 2:	Hvad rytteren bør vide om hesteopdragelse	s. 15
Kapitel 3:	Om at købe en tilredet hest	s. 16
Kapitel 4:	Hestens stald og udendørs stædet	s. 18
Kapitel 5:	Hestepasserens huskeliste 1	s.20
Kapitel 6:	Hestepasserens huskeliste 2	s. 22
<i>2. del: Ridningen</i>		
Kapitel 7:	Opsidning og almindelig træning	s. 25
Kapitel 8:	Krigstræning	s. 27
Kapitel 9:	Vigtige forbehold over for en fyrig og en sløv hest	s. 30
Kapitel 10:	Hvordan man får sin hest til at præsentere sig flot	s. 31
Kapitel 11:	Paradehesten	s. 33
Kapitel 12:	Udrustningen af rytter og hest	s.35

3. Appendiks

Appendiks I: Om Simon fra Athen s. 37

Appendiks II: Simons *Om at vælge en hest og vurdere dens udseende* s. 40

4. Forkortelser og Bibliografi s. 42

Forord

Hermed præsenteres et forslag til en ny oversættelse af Xenophons lille værk *Om Ridekunsten*. Formålet med oversættelsen er at forsøge at gøre denne tekst tilgængelig og forståelig for en bredere dansk læserskare, end tilfældet har været indtil nu, og dermed yde et forhåbentligt nogenlunde pålideligt bidrag til den revurdering af Xenophons forfatterskab, som har fundet sted de sidste år. Til trods for en stigende interesse for Xenophon synes visse af hans mindre værker nemlig stadig at henligge i glemslens mørke, og det gælder ikke mindst værket *Om Ridekunsten*. Det er heller ikke så mærkeligt, da dette værks emne tilsyneladende falder temmelig langt fra de emner, der traditionelt accentueres i studiet af Xenophon og græsk litteratur og kultur i det hele taget, og den modige læser bremses hurtigt af en stor mængde græsk fagterminologi, der gør visse passager af værket vanskeligt tilgængelige. Det har haft den logiske, men kedelige, konsekvens, at stort set ingen i Danmark for alvor har beskæftiget sig med et emne, som Xenophon selv brugte en stor del af sit liv på, utvivlsomt værdsatte højt og omhyggeligt sørgede for at inkludere i sit forfatterskab. Nedenstående oversættelse forsøger at råde en smule bod på denne mangel.

Om *Ridekunsten* er faktisk allerede blevet oversat til dansk, nemlig af oberst Ove Stenkov i 1968. Det er et prisværdigt stykke arbejde, der tydeligt afspejler oversætterens store viden om ridning og ridekunst. Desværre forudsætter oversættelsen også stor viden om dette emne hos læseren, og har man ikke det, er visse dele af den så uklar, at den interesserede dansker uden større hestekendskab stadig er afskåret fra denne del af Xenophons forfatterskabet. Desuden lider oversættelsen af dels at være foretaget fra tysk til dansk uden at den græske tekst på nogen måde er blevet konsulteret, dels af at være bearbejdet i en sådan grad, at den danske oversættelse undertiden ikke har forsvarligt belæg i den græske tekst. Hertil kommer, at det tyske forlæg i dag er forældet. I hvilken grad nedenstående oversættelse har formået at udbedre disse mangler vil jeg lade læseren om at vurdere. Jeg har som et tilbud til læseren forsynet den med en lille indledning om Xenophons værk og med en række illustrationer og billeder, der har til hensigt at hjælpe med forståelsen af visse vanskelige passager i teksten, særligt i indledningskapitlet. Derudover kommer et ret stort antal fodnoter, som ikke er kønne i en oversættelse, men forhåbentligt kompenserer ved at være praktiske for den, der vil have lidt nærmere oplysning om tekstens mening. Indledningskapitlet kan måske virke tungt, men klarer man det, kan man glæde sig til resten af værket. Efter oversættelsen følger to små appendices om Simon fra Athen, Xenophons forgænger i denne hippologiske genre.

Ønsker man at læse den græske tekst og trænge dybere ind i dens indhold, findes der flere anbefalelsesværdige tekstudgaver og oversættelser. De er alle opregnet i bibliografien. Helt uvurderlig og klart bedst i den forbindelse er dog Klaus Widdras Teubnerudgave fra 1964 og hans i alle henseender fremragende kommentar fra 1965. Nedenstående oversættelse er foretaget efter og står i stor gæld til disse to værker.

Det har været et stort arbejde at oversætte *Om Ridekunsten*, og det var formentlig aldrig lykkedes at nå så langt uden hjælp fra andre. Aarhus Universitets Forskningsfond gjorde det muligt for mig i form af et scholarstipendium at arbejde uforstyrret med Xenophons to tekster *Om Ridekunsten* og *Hipparken* i et længere tidsrum. Det er mig en glæde hermed at kunne præsentere resultatet af den første del af arbejdet og mit håb inden alt for længe at gøre det samme med den sidste del. Jeg vil gerne rette en varm tak til Marianne Pade, der har været min tålmodige vejleder på scholarstipendiet.

En særlig tak rettes til Chr. Gorm Tortzen, der er hele projektets initiativtager, og som har lagt hus og tid til adskillige møder om Xenophons heste. Hans filologiske assistance og interesse har været en uvurderlig hjælp og opmuntring under hele arbejdet. Det er også hans fortjeneste, at jeg kom i kontakt med to hesteeksperter, international dressurdommer Henriette Habenicht og hendes fremmeste elev, Susanne Rose, der begge skal takkes mindst lige så meget. I kraft af deres store viden om moderne ridning og interesse for oversættelsesprojektet, selv i sene aftentimer, er mange af Xenophons hippologiske dunkelheder blevet opklaret og mine fejl og misforståelser rettet. Jeg håber meget, at nedenstående på tilfredsstillende vis yder deres anstrengelser retfærdighed.

Afslutningsvis takkes naturligvis også alle dem, som det i tidens løb er lykkedes mig at involvere i dette projekt på den ene eller anden måde, og som har orket at høre på mine kommentarer og spørgsmål til Xenophons tekst. Trods alle disse personers hjælp påhviler ansvaret for eventuelle fejl desværre stadig mig selv. Bemærkninger af enhver art og forslag til forbedringer af oversættelsen er mere end velkomne på følgende adresser:

oldrg@hum.au.dk

eller rasmusgottschalck@hotmail.com

Rom i september 2004

Rasmus Gottschalck

“Ingenting udover det rimelige er behageligt,
hverken for en hest eller et menneske”
(Xen. Eq. X.14)

Indledning

Xenophon (ca. 425 – 355 f.v.t.) forfattede på et formentligt sent tidspunkt i sit liv en lille monografi med titlen *Om Ridekunsten*. Heri forklarer han, hvordan man erhverver sig en god og sund hest, og hvordan man træner sig selv og hesten til den krigstjeneste i rytteriet, som det athenske aristokrati var forpligtet til at varetage. Værket er en omhyggelig og veldisponeret vejledning i omgangen med heste og ridningens grundlæggende principper og afspejler tydeligt Xenophons store erfaring med og interesse for emnet. Hvad der mange steder i hans øvrige forfatterskab blot er blevet bemærket eller flygtigt nævnt er her blevet genstand for et selvstændigt værk. Efter al sandsynlighed skal *Om Ridekunsten* betragtes som en efterfølger til hans tidligere værk *Hipparken*, som beskriver de pligter, der var forbundet med den ansvarsfulde post som leder af det athenske kavaleri. Men medens *Hipparken* henvender sig til den professionelle rytteranfører, er *Om Ridekunsten* henvendt til den menige rytter i kavaleriet. De to skrifter udgør sammen med værket *Om hundejagt* Xenophons såkaldt tekniske skrifter.

Hensigten med *Om Ridekunsten* forklarer Xenophon tydeligt i indledningen til værket. Som erfaren rytter vil han gerne forklare sine yngre venner, hvordan de helt korrekt (ὀρθότατα) omgås heste. Disse yngre venner skal efter alt at dømme forstås som yngre mænd fra det athenske aristokrati, som Xenophon selv tilhørte. Det var fra aristokratiet, man traditionelt rekrutterede ryttere til kavaleriet, da det kun var velbemidlede borgere fra de øverste samfundsklasser, der kunne overkomme den enorme udgift at købe en hest og efterfølgende sørge for dens pasning og træning, hvilket både krævede en ordentlig stald med de rette omgivelser samt adskillige ansatte. Dette var naturligvis en bekostelig affære, som heller ikke alle aristokrater kunne klare. Da det athenske rytteri formentligt under Perikles blev omstruktureret og forøget til at omfatte 1000 ryttere, blev alle derfor ved indrulleringen tilbudt et større lån eller *katastasis* hovedsageligt til erhvervelse af en hest. Derudover blev hver rytter i løbet af tjenesten tildelt en dagsløn eller *sitos* til erhvervelse af hestefoder.¹ Men resten var stort set rytterens eget ansvar. *Om Ridekunsten* er ment som en hjælp og vejledning til yngre ryttere i denne ikke helt ukomplicerede situation og gennemgår derfor omhyggeligt grundprincipperne i

¹ Spence p. 16

omgangen med og træningen af en hest til krigsbrug – lige fra hestens udseende til dens udrustning.

Om Ridekunsten falder overordnet i to dele. Den første del (kap. 1-6) beskriver nogle vigtige praktiske forudsætninger, som en god rytter skal sørge for at opfylde. Den første forudsætning er at kunne erhverve sig en krigsegnet hest. Derfor handler værkets første kapitler om, hvordan man undgår at blive snydt (sic), når man køber en hest. Hvis man ønsker at erhverve sig en ung, utæmmet hest, er man nødt til at kunne vurdere dens kropsbygning: σῶμα, eftersom hesten ikke afslører sin karakter: ψυχή, før den er redet til. Af den grund gennemgår det indledende kapitel hele hestens kropsbygning for omhyggeligt at forklare rytteren alt, hvad han skal lægge mærke til ved køb af en utilredet unghest, medens det efterfølgende kapitel tilføjer, hvordan rytteren skal forholde sig til dens opdragelse. For det tilfælde, at rytteren i stedet ønsker at erhverve sig en hest, der allerede er tilredet, gennemgås i kapitel tre alt, hvad man skal kontrollere for at sikre sig, at en hest har de nødvendige fysiske og psykiske egenskaber til at kunne bruges i krig. Den skal kunne udføre en lang række krævende øvelser og må ikke på nogen måde være utilregnelig.

Når rytteren har købt sig en hest, er den næste forudsætning at kunne sørge for dens rette pleje og pasning. Kapitel fire beskriver en god stalds beliggenhed og indretning, der ikke mindst skal tage hensyn til hestens hove, medens kapitel fem og seks detaljeret forklarer alt, hvad rytterens hestepasser skal huske i sin daglige omgang med hesten.

Den sidste del af værket (kap. 7-12) handler om selve ridningen. Her forklarer de første to kapitler, hvordan rytteren træner hesten til krigsbrug. Først beskrives nogle af ridningens grundprincipper, såsom korrekt opsidning og sæde - dvs. hvordan rytteren skal sidde på hesten - samt hurtige temposkift og sving, der ofte vil forekomme i en krigssituation. Dernæst beskrives en række mere avancerede rideøvelser, som en krigshest skal kunne klare, og forskellige former for kamptræning anbefales. I niende kapitel tilføjes, med hvilke forbehold man skal træne en fyrig og en sløv hest, da begge dele kan give problemer i en krigssituation. Kapitel ti og elleve handler om, hvordan rytteren får sin hest til at præsentere sig flot, først hvordan man ved særlige lejligheder kan få sin krigshest til at gøre et ekstra imponerende indtryk og efterfølgende, hvordan man får en af de sjældne paradeheste til at udføre den mest fantastiske øvelse, en hest kan udføre. I kapitel tolv følger afslutningsvis en beskrivelse af en anbefalelsesværdig krigsudrustning.

Værkets første del understreger således den store betydning af dels at være opmærksom på alle tænkelige detaljer i forbindelse med erhvervelsen af en hest

til krigsbrug, dels at være omhyggelig med hele den praktiske omgang med hesten i det daglige, medens den sidste del koncentrerer sig om i alle henseender at give rytteren den bedst mulige træning, både militært og civilt.

Om Ridekunsten efterlader ingen tvivl om, at Xenophon havde et grundigt og formentligt livslangt kendskab til heste og ridning. Det vidner værket detaljerigdom i stort set alle grundlæggende aspekter af ridningen tydeligt om. Men ved nærmere eftersyn afslører værket også, at det formentligt ikke bare var almindelig fascination af rideemnet, som motiverede Xenophon til at forfatte et helt værk om ridekunst, men snarere en særlig forståelse af hestens natur. Interessen for hestens natur mærkes ganske tydeligt værket igennem og afspejles eksempelvis i den forholdsvis hyppige brug af ordene φύσις og πέφυκα i beskrivelserne af, hvordan en hest plejer at opføre sig. Men der er også en dybereliggende pointe i Xenophons hesteforståelse, og det får læseren faktisk et fingerpeg om allerede i værket indledning. Her skelnes der nemlig mellem hestens σῶμα og ψυχή. Denne dichotomi er bemærkelsesværdig, eftersom den jo umiddelbart associerer til mennesket. Dermed antydes også helt fra begyndelsen en fundamental pointe i Xenophons syn på heste, nemlig at hestens og menneskets natur ligner hinanden. Det uddybes yderligere i resten af værket.

Det indledende kapitel er en meget omhyggelig beskrivelse af hele hestens kropsbygning og alt, hvad rytteren skal lægge mærke til for at kunne erhverve sig en ung hest med de fysisk bedste betingelser. Dermed bliver beskrivelsen også en karakteristik af hestens ideelle udseende. Ligesom grækerne interesserede sig for menneskets udseende og opstillede idealmål for den menneskelige kropsbygning, beskriver Xenophon her hestekroppens ideelle fysik. Både hestens og menneskets fysiske ydeevne er jo i høj grad bestemt af kropsbygningen, og ligesom et menneske vil en velproportioneret (σύμμετρος) hest blive mere sikker i hele sin fysiske udfoldelse. Det var derfor særdeles vigtigt for en rytter at erhverve sig en hest med den rette kropsbygning. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Xenophon i sin beskrivelse af hesten bruger samme ord for udseende: εἶδος, som Platon bruger om sine såkaldte idéer eller evigtgyldige former. Det er muligt, at der er tale om et tilfældigt ordsammenfald, men det er i hvert fald påfaldende, at han vælger netop dette ord til sin beskrivelse af hestens udseende. Måske kan man – med lidt god vilje – se det indledende kapitel som et praktisk udtryk for hestens ἀρετή.

Har man først erhvervet sig en smuk hest med den ideelle fysik, er man dernæst nødt til at fremelske de rette egenskaber hos den. Hos Xenophon sker det – ligesom med et menneske – igennem opdragelsen. Værket andet kapitel beskriver derfor, hvordan rytteren skal forholde sig til den unge hests grundlæggende opdragelse og uddannelse, dvs, tæmningen og tilridningen, og

Xenophon får dermed lejlighed til at strejfe et af sit forfatterskabs vigtigste temaer, nemlig παιδεία.

“Hvis man deler min mening om hesteopdragelse, overlader man naturligvis sin unge hest til en anden. Man skal gøre med sin unge hest præcis som når man sender sin dreng i lære, dvs. skrive en kontrakt indeholdende de ting, der skal læres i løbet af læretiden.” (Xen. Eq. II.2)

Ligesom man sender sin dreng i lære, skal man overlade sin unge hest til en berider, der skal tage sig af hestens opdragelse. Men inden da skal en hestepasser have sørget for, at hesten er tam og glad for mennesker: φιλόανθρωπος – ligesom man giver sin dreng en grundlæggende børneopdragelse, inden han bliver sendt i skole!

Hvis en rytter i stedet købte en hest, der allerede var tilredet, skulle han naturligvis kontrollere, om hesten havde en natur og en opdragelse, der gjorde den velegnet til krigsbrug. En ideel hest skulle kunne overkomme fysisk krævende udfordringer (ἔργα) og psykisk have de rette egenskaber (ἄρεταί). Dette ideal er yderst velkendt fra Xenophons øvrige forfatterskab. Alle Xenophons menneskelige helte er netop eksempler på den ideelle kombination af legeme og sjæl, Agesilaos, Kyros og Sokrates for at nævne nogle af de mest iøjnefaldende forbilleder. I *Om Ridekunsten* er dette ideal fuldstændig det samme, men personen er erstattet af en hest.

Der findes flere andre eksempler på, hvordan Xenophon i *Om Ridekunsten* har erstattet mennesket med en hest. I kapitel ni kontrasteres to hestetyper, den fyrige og den sløve hest. Flere steder i sit forfatterskab gør Xenophon præcis det samme, blot om mennesker. Han kontrasterer indbyrdes modsatte personer. Men denne interesse for karakterer begrænser sig altså ikke til kun at omfatte mennesketyper. I *Om Ridekunsten* er det blevet til to hestetyper.

Denne understregning af ligheden mellem hesten og mennesket danner nu grundlag for en anden vigtig pointe i værket, der i særlig grad påkalder sig opmærksomhed i værkets sidste del, nemlig forholdet mellem rytter og hest. At der lægges vægt på dette kan naturligvis heller ikke undre, eftersom rytter og hest jo skulle risikere livet sammen og derfor gerne skulle være hinanden til gensidig hjælp og redning. Men sandsynligvis er det dog et andet aspekt af forholdet, som har optaget Xenophon allermest. En ridehest er nemlig frataget sin frihed, underordnet rytteren og skal i alle henseender adlyde ham. Det er rytterens opgave, at få hesten til at acceptere dette underordningsforhold og glæde sig over at blive redet på. Præcis som en husherre skal få sine arbejdere til at finde sig i det hårde arbejde, en general skal få sine soldater til kæmpe, en konge skal få sit folk til at underkaste sig. Enhver leder skal få sine underordnede til at adlyde. Det er

et særdeles velkendt tema fra Xenophons øvrige forfatterskab. Spørgsmålet om τὸ ἄρχεiv det at lede eller herske over andre, belyses fra forskellige synsvinkler i stort set alle Xenophons værker, og *Om Ridekunsten* er ingen undtagelse, tværtimod. Rytteren er nemlig hestens leder og skal også grundlæggende bære sig ad som en hvilken som helst anden af Xenophons ledere, til eksempel straffe og belønne efter fortjeneste:

“den bedste metode for at få hesten til at forstå, hvad den skal og ikke skal, det er at rose den, når den adlyder, og straffe den, når den ikke vil adlyde. Og det gælder kort sagt for hele ridekunsten. Den vil nemlig hellere tage bidslet, hvis den bagefter får en belønning. Og den vil springe over grøfter og løfte sig i vejret og gøre, hvad det skal være, hvis bare den på forhånd ved, at når den har gjort alt, hvad den har fået besked på, får den et hvil”. (Xen. Eq. VIII.13)

“Desuden opdrager landbruget også én til at lede andre. For når man går mod fjenden, må man have folk med sig, og arbejdet med jorden kræver også folk. En god landmand skal altså sørge for at gøre sine arbejdere ivrige og få dem til at adlyde frivilligt. Og den der leder en hær mod fjenden, skal bestræbe sig på præcis det samme ved at belønne dem, der handler som gode mænd, og straffe de ulydige”. (Xen. Oik. V.14)

Xenophons verden er et meritokrati, hvor man belønnes og straffes efter fortjeneste. Det gælder på alle samfundets niveauer, i landbruget, ved hoffet, i hæren. Men det er af altafgørende betydning, at en leder får sine underordnede til at adlyde af egen vilje, og her er ros og straf ikke nok. Der må nødvendigvis også være godt et forhold imellem leder og underordnede, også mellem rytter og hest. Xenophon understreger tydeligt den respekt, mildhed og tålmodighed, som man skal omgås hesten med, og som skal bidrage til en indbyrdes forståelse, en slags venskab og loyalitet mellem rytter og hest på samme måde som en hvilken som helst anden af Xenophons ledere skal vinde sine undersåtters tillid. Men samtidig skal lederen nyde sine undersåtters urokkelige respekt og være ønsket som leder af folk, der skal adlyde ham frivilligt. Vigtigheden af denne frivillighed understreges lige så tydeligt i *Om Ridekunsten* som i resten af forfatterskabet:

“For som Simon siger, det som en hest tvinges til at gøre, det forstår den ikke, og det er ikke spor kønnere at se på, end hvis man pisker og slår en danser for at tvinger ham til at danse. Enhver, der udsættes for sådan en behandling, vil jo gøre et alt andet end kønt indtryk, uanset om det er en hest eller et menneske. Nej, rytteren skal få hesten til af egen vilje at demonstrere alle de flotteste og fineste øvelser.” (Xen. Eq. XI.6)

“Og ved nærmere eftertanke forekommer det mig i alle henseender, at den bedste metode for at få folk til at adlyde, det er at rose den, der adlyder, og vise vedkommende respekt, medens den, der ikke adlyder, skal vises despekt og straffes.” “Det er metoden for at få folk til at adlyde af

tvang, min søn, men der findes en lettere metode, nemlig den at få folk til at adlyde frivilligt, som er langt bedre...(Xen. Kyr. I. VI. 21)

“Men ved gud, dette kan man ikke lære ved at se eller høre noget en enkelt gang, dertil kræves efter min mening både opdragelse, den rette natur og, allervigtigst, noget guddommeligt. Dette er nemlig slet ikke noget udelukkende menneskeligt, men derimod guddommeligt, altså det at lede andre, som frivilligt adlyder. Den evne er tydeligvis givet til dem, der er blevet indviet i den sande fornuft. Men det at herske som en tyrann over folk, der adlyder mod deres vilje, det liv har guderne tilsyneladende givet til dem, som de regner for værdige til at leve et liv ligesom Tantalos, der siges at tilbringe sit liv i Hades i evig frygt for at dø igen”

(Xen. Oik. XXI.12)

Om Ridekunsten er ikke så isoleret i Xenophons forfatterskab, som det meget fagspecifikke og tekniske emne ellers umiddelbart giver indtryk af, tværtimod afspejler det lille værk ikke blot Xenophons menneskesyn, men også den universale ledermetode og herskerideologi, der gennemstrømmer hele det øvrige xenophontiske forfatterskab. *Om Ridekunsten* bliver ved nærmere eftersyn en udmærket eksponent for den grundlæggende tankegang i Xenophons forfatterskab. Det er langt fra kun Xenophon som soldat, læseren præsenteres for i dette værk, det er i mindst lige så høj grad Xenophon som pædagog, psykolog og leder.

Om Ridekunsten er i dag den tidligst eksisterende vejledning i brugen af rideheste. Men det gør den langt fra umoderne. Enhver nulevende vil let kunne give Xenophon ret i mange af hans synspunkter om heste, ikke mindst hans understregning af, hvor meget menneskets og hestens natur ligner hinanden. *Om Ridekunsten* indeholder så mange evigtgyldige sandheder, som karakteriserer et sandt mesterværk, og nedenstående oversættelse har forhåbentligt ydet den blot nogen retfærdighed herefter.

Xenophon

Om ridekunsten

I

1. Da jeg har tilbragt megen tid med at ride og efterhånden betragter mig selv som erfaren inden for ridekunst, vil jeg gerne forklare mine yngre venner,² hvordan de efter min mening omgås heste helt korrekt. Ganske vist har Simon³ allerede skrevet et værk om ridekunst - ham der rejste bronzehesten⁴ ved Eleusinion i Athen og afbildede sine bedrifter på soklen -, men det skal nu ikke få mig til at udelade alle de synspunkter i min fremstilling, som han og jeg deler. Nej, dem vil jeg meget hellere give videre til mine venner, eftersom mine synspunkter må blive mere pålidelige, når de kan bekræftes af en hestekender som ham. Desuden vil jeg forsøge at forklare alt det, som Simon har udeladt.

Først vil jeg beskrive, hvordan man lettest undgår at blive snydt, når man køber en hest. Hvis det drejer sig om en ung hest, der endnu ikke er tæmmet, skal man naturligvis undersøge kroppen; karakteren afslører den nemlig ikke, før den er tilredet.

2. Hvad kroppen angår, skal man efter min mening først undersøge hovene.⁵ For uanset hvor smuk den øverste del af et hus er, så nytter det ingenting, hvis ikke der ligger et ordentligt fundament nedenunder, og på samme måde er det også med en krigshest; det gavner den ingenting at have en ellers helt igennem sund krop, hvis den alligevel har dårlige hove. Så vil den nemlig ikke kunne bruge noget som helst af sin sunde krop.⁶

² Det er blevet diskuteret, hvem disse yngre venner er. Man har ment, at det kunne være Xenophons egne sønner, Diodoros og Gryllos, som netop gjorde tjeneste i det athenske rytteri (Delebecque ad loc, Salomone ad loc). Men sandsynligvis hentydes der blot til yngre medlemmer af det athenske aristokrati. Xenophons sønner var på værkets formodede affattelsestidspunkt voksne mænd med egen rideerfaring, og Gryllos måske endda død. Han faldt i slaget ved Mantinea år 362 f.Kr. (Palm ad loc., Widdra ad loc.).

³ Se nærmere om Simon og hans værk i appendiks I og II.

⁴ Den omtale bronzehest er idag gået tabt. Af arkæologiske fund fremgår det, at der både på det athenske Agora og på Akropolis må have været rejst adskillige fritstående skulpturer af heste (Mck. Camp II p. 19ff.).

⁵ Xenophon skriver faktisk hestens "fødder", både her og flere andre steder. Jeg har dog konsekvent oversat med "hov" da en dansk hest ingen fødder har. Det har betydet et lille oversættelsestab, cf. hestens ansigt i kap. 5.4. Forskellen på hestens hov og fod hos Xenophon er dog ikke stor. Foden inkluderer hoven samt det nederste af koden.

⁶ Xenophon har fuldkommen ret i sin sammenligning mellem hestens hove og husets fundament. Sammenligningen mellem hesten og huset er i øvrigt ganske bemærkelsesværdig, eftersom hvad

3. Hovene undersøger man ved først at tage et kig på hovvæggene.⁷ Tykke hovvægge gør nemlig hovene langt bedre end tynde.⁸ Dernæst skal man huske at lægge mærke til, om hovene sidder højt eller lavt både på forbenene og på bagbenene.⁹ På høje hove sidder den såkaldte hovsål nemlig højt over jorden, medens heste med lave hove træder lige meget med den hårde og den bløde del af hoven præcis som mennesker med platfod.¹⁰ Ifølge Simon kan man kende gode hove på lyden, hvilket han har helt ret i. For når en hul hov rammer jorden, lyder den ligesom en cymbal.¹¹

4. Da jeg nu er begyndt nedefra, har jeg også tænkt mig at fortsætte herfra med resten af kroppen. Benstykket mellem hov og kodeled¹² må ikke være alt for stejlt ligesom på en ged. Den slags ben er nemlig meget stive, hvorfor de dels vil give rytteren en stødende fornemmelse, dels vil øge risikoen for betændelse i hestens ben. Dette benstykke bør dog heller ikke være for lavt, da hesten så risikerer at få hårene revet af kodeleddene og pådrage sig sår, hvis den rides i et terræn med jordklumper eller sten.¹³

Xenophon kalder for hestens *udseende* (εἶδος) ville man nemlig idag kalde for hestens *bygning* (Widdra p. 14).

⁷ *Hovvæggen* er den hårde hornskal rundt om hestens hov - modsvarende menneskets negl, se fig. 2 og 3.

⁸ De græske heste brugte ingen hestesko, hvorfor det var af overordentlig stor vigtighed, at hesten havde stærke hove. Dette hensyn understreges mange gange i løbet af værket.

⁹ Det, som Xenophon kalder for *høje* og *lave hove*, kaldes i moderne hestetterminologi for henholdsvis *stejle* og *flade hove*.

¹⁰ *Hovsålen* er den bløde del af hoven inde bag *hovvæggen*, se fig. 2. Xenophon kalder egentlig *hovsålen* for "svalen" (χελιδών), da *strålen* giver *hovsålen* en form, der kan minde om en svalehale. Xenophon nævner dog ikke *strålen* på noget tidspunkt, sandsynligvis for at skåne sin læser for al for megen fagterminologi, der sikkert ikke har været alment udbredt. Hos andre græske forfattere (e.g. Pollux 1, 188) fremgår det, at *strålen* kaldtes for "frøen" (βάρραχος) formodentligt også efter sin form, der kan minde om formen på en frø. Udtrykket lever bla. videre på moderne engelsk, hvor *strålen* netop kaldes for "frog" (Widdra, Salomone ad loc. Se Palm ad loc. for en anden forklaring).

¹¹ En cymbal er et slagtojsinstrument bestående af to mindre bækkener med flad rand. For Simons bemærkning, se appendiks II, afsnit 5.

¹² Med omskrivningen *benstykket mellem hov og kodeled* mener Xenophon hestens *kodeben*, se fig. 1,2 og 3. Af en eller anden grund undgår Xenophon at bruge det græske ord for *kodeben* (μετακύνιον), men som i tilfældet med *frøen* er det sikkert for at undgå for megen fagterminologi. At Xenophon har kendt det græske ord for *kodeben*, er der dog ingen tvivl om. Simon bruger det nemlig, se appendiks II, afsnit 5.

¹³ Af de antikke græske veterinærmedicinske forfattere (e.g. CHG. bd. 1 p. 374) fremgår det, at hestebeben med stejle koder kaldtes for *hjørtebeben* ἐλαφοπόδες. De kaldes på moderne dansk for *bukkebeben*. En hest med lavtsiddende koder kaldtes derimod for en *hundegænger* κυνοβάτης. Xenophon sparer dog sin læser for disse termer. Det græske ord for *kodeled* (κυνόπους) betyder i øvrigt en *hundefod*, og det er bemærkelsesværdigt, at flere af de græske hesteudtryk åbenbart hedder noget med *hund-*, cf. *hundegænger* ovenfor og *hingstetanden* kap. 6.8 m. note. Årsagen til dette kan beklageligvis ikke gives her.

5. Piberne¹⁴ skal være kraftige, da de udgør kroppens støtter. Men det må endelig ikke være blodårer eller kød, der gør dem kraftige. For hvis sådan en hest rides på hård jord, bliver dens piber helt sikkert fulde af blod, der opstår hævelser i dem,¹⁵ så benene svulmer op, og huden løsner sig. Og er huden først blevet slap, løsner griffelbenet¹⁶ sig ofte, og det gør hesten halt.

6. Hvad knæene angår, så kan man godt regne med, at hvis en ung hest bøjer smidigt i sine knæ, når den går, så vil den også have smidige ben, når den engang bliver så voksen, at man kan ride på den; med tiden bliver alle heste nemlig mere smidige i knæene. Det er ikke så mærkeligt, at heste med smidige ben er meget eftertragtede, eftersom de er mindre tilbøjelige til at snuble og mere udholdende end stivbenede heste.

7. Lårene under skulderbladene¹⁷ må gerne være kraftige, da det får hesten til at se stærkere og flottere ud ligesom lårene gør på en mand. Og hvis brystet på hesten er bredt, bidrager det naturligt til hestens smukke udseende, til dens styrke og til afstanden mellem dens forben, så de ikke krydser hinanden.

8. Hestens hals må ikke hænge forover fra bringen ligesom på en orne, men som på en hane skal den gå rank opad til hestens toppunkt.¹⁸ Ganaschen¹⁹ skal

¹⁴ *Piben* er hestens ben fra kode til knæ, se fig. 1.

¹⁵ Disse *hævelser* er oversættelsen af det græske ord *κρυσσοί*. Der er formentligt tale om en udvidelse af blodkarene i hestens ben. Den antikke græske veterinærmedicin (CHG bd. 1, p. 295f.) anbefaler i sådant et tilfælde åreladning: *Hvis hævelser generer hesten, skal man helbrede den på følgende måde; med en kniv skal man åbne dem og brænde dem og gnide dem med salt og olie i 10 dage. Hvis den stadig generes, skal man årelade den - så bliver den rask* (Widdra ad loc).

¹⁶Hesten har to *griffelben* på hvert ben. De sidder langs med den store knogle i piben og støtter den, se fig. 4. Griffelbenene er rudimentære træk fra dengang hesten havde tæer. Hvis man sammenligner hestens ben med menneskets hånd, så svarer menneskets langfinger til hestens pibe, de to griffelben svarer til menneskets pege- og ringfinger medens hvad der ville svare til menneskets tommel- og lillefinger helt er forsvundet på hesten. Om Xenophon har ret i, at griffelbenene løsner sig, betvivles dog af moderne kommentatorer, der anser det for mere sandsynligt, at der i virkeligheden er tale om en skade på hestens store bøjesene (Widdra ad loc.). Men skulle en hestekender som Xenophon ikke kunne kende forskel griffelben og bøjesene? Det er blevet anført, at Xenophon med den græske betegnelse *περόνη* slet ikke mener griffelben, men derimod bøjesenen (Palm ad loc). Dette må dog anses for mindre sandsynligt i lyset af den ret præcise forklaring af ordet, som de antikke græske kilder giver e.g. Pollux 2.191: *[...] de to små knogler på hver sin side af den store knogle, der bærer piben - altså det såkaldte skinneben [κερκίς] - de som kaldes for griffelben [περόναι] og side-skinneben [παρακερκίδες]* For yderligere eksempler Widdra ad loc.

¹⁷ Udtrykket *lårene under skulderbladene* fortæller læseren, at det er forbenene, der tænkes på. I moderne dansk hesteterminologi kaldes hestens forben egentligt for *arme*, og Xenophon taler om den del af forbenet, der i dag kaldes for *underarmen*, se fig. 1. Men for Xenophon har en hest ingen arme, derimod - logisk nok - fire ben med hver sit lår. Derfor bruger han ét udtryk for lårene på forbenene - i.e *lårene under skulderbladene* - et andet udtryk for lårene på bagbenene, se 1.14.

¹⁸ Med hestens *toppunkt* (*κορυφή*) mener Xenophon det øveste af hestens hoved. Det svarer til, hvad man idag ville kalde hestens *nakke*. Den brede nakke og de små ører bidrog til hestens idealudseende, cf. Simon, appendiks II afsnit 7.

¹⁹ *Ganaschen* er overgangen mellem hals og hoved, se fig. 1. En let bevægelig ganasche gjorde det muligt for hesten at bøje hovedet ind imod sin ranke hals, hvilket var en del af hestens idealholdning (Widdra ad loc, Palm ad loc).

være let bevægelig, medens hovedet skal have klare knoglekonturer²⁰ og små kæbeben.²¹ Så sidder hestens hals nemlig lige foran rytteren, og hestens øjne ser jorden lige foran hovene. Sådant en holdning vil desuden gøre det meget svært for hesten at blive voldsom, selv om den skulle være nok så fyrig. Hvis en hest forsøger at være voldsom, bøjer den nemlig ikke hals og hoved nedad, men strækker derimod hals og hoved fremad.

9. Man skal kaste et blik på begge lader²² for at kontrollere, om de er bløde eller hårde eller indbyrdes forskellige, for hvis laderne er uens, bliver hesten næsten altid hårdere i den ene side af munden end i den anden.

En hest med fremstående øjne ser mere vaks ud end en hest med dybtliggende øjne og burde også have et bredere synsfelt.

10. Store næsebor er bedre end små, da det både giver hesten et mere frit åndedræt og et mere fyrigt udseende. Hvis en hest bliver vred på en anden hest eller bliver fyrig under ridningen, så udspiler den jo næseborene.

11. Jo større nakke og jo mindre ører, desto flottere hestekarakter får hovedet. En høj manke får rytteren til at sidde ekstra sikkert og bidrager til en mere solid forbindelse mellem manke og skuldre.²³ En ryg med rille er blødere at sidde på og flottere at se på end en ryg uden rille.²⁴

12. Jo dybere ribbenene er og jo mere de hvælver sig om bugen, desto bedre er hesten at sidde på, desto stærkere er den, og som regel også lettere at fodre. Jo bredere og kortere lænden²⁵ er, desto lettere løfter den sin forpart, og desto lettere trækker den bagparten til sig, og netop den bygning får flanken til at se mindst

²⁰ Det samme ideal har man til hestehovedet i dag. Man siger, at hovedet skal være *tørt*, hvilket betyder, at knogler og sener tydeligt skal kunne ses under huden.

²¹ Små kæbeben fik hovedet til at se let ud, hvilket også var en del af hestehovedets skønhedsideal, cf. Simon, appendiks II, afsnit 7. I dag siger man, at hesten skal have kæbeben, der sidder så langt fra hinanden, at hesten uhindret kan bøje hovedet uden at strubehovedet kommer i klemme. Det skriver Xenophon nu ingenting om. Men i hvert fald har han været meget opmærksom på hovedets bevægelighed, cf. 1.8 m. note

²² Hestens *lader* er den tandfri del af hestens mund mellem for- og kindtænder, hvor biddet ligger, når hesten har et bidsel på.

²³ Den høje manke var et almindelig kendt krav til en god ridehest, cf. Simon, appendiks II, afsnit 8: *manke skal være så stor som mulig*, og CHG bd. 1 p. 374: *hest med en ekstra høj manke er bedre end alle andre heste. For ikke nok med at de får rytteren til sidde mere sikkert, de har også meget stærkere skuldre end andre heste.*

²⁴ En ryg med rille er en ryg, der er så bred, at der ned langs hestens rygrad dannes en rille, der så at sige deler ryggen på midten. Xenophon kalder egentlig denne ryg for *den dobbelte ryg* modsat en ryg uden rille, som han kalder for *den enkle ryg*. Udover at se flot ud på hesten, bidrog den brede ryg også til rytterens sikkerhed og komfort, da man i antikken hverken brugte sadel eller stigmøje. Ryggens form havde derfor stor betydning, ikke mindst i en krigssituation.

²⁵ Lænden forbinder ryggen med hestens bagpart, se fig. 1. Det er meget vigtigt for hestens hurtighed og sikkerhed, at den lærer at bruge kræfterne i sin bagpart. Derfor spiller lændens form en stor rolle.

mulig ud. En stor flanke derimod skæmmer både dens udseende og gør den mere usikker samt mindre bevægelig.

13. Krydset²⁶ skal være bredt og kraftigt for at harmonere med sider og bryst. Hvis hesten i det hele taget er muskuløs, så bliver de kropsdele lettere, som hesten bruger, når den løber, og det gør den hurtigere.

14. Hvis der er god afstand mellem hestens lår under halen, så vil hesten også træde ind under sig med god afstand mellem bagbenene. Dermed vil dens afskub²⁷ og gang blive mere energisk og kraftfuld, og den vil på alle måder overgå sig selv. Det samme gælder for mennesker; når man vil løfte noget op fra jorden, foretrækker man jo altid at løfte med spredte ben i stedet for med samlede.

15. Hesten må ikke have store testikler, men det kan ikke vurderes på en ung hest. Hvad angår de nederste kropsdele, dvs. haserne, piberne, benstykket mellem hov og kodeled samt hovene, kan jeg kun sige om bagbenene, hvad jeg allerede har sagt om forbenene.

16. Jeg vil lige tilføje, hvordan man lettest undgår at tage fejl af en hests størrelse. Hvis et føl er født med meget lange piber, udvikler det sig til en meget stor hest. Som tiden går vokser piberne på alle firbenede dyr nemlig ikke ret meget i længde, så for at hesten kan blive velproportioneret, vokser resten af kroppen i forhold til dem.

17. Hvis man undersøger en ung hests udseende som her beskrevet, har man de bedste chancer for at finde en hest med sunde hove, som er stærk og kraftig og har en god holdning og størrelse. Og selv om nogle heste forandrer sig under opvæksten, kan man godt have tillid til ovennævnte metode. For det sker langt hyppigere, at svage føl udvikler sig til sunde heste, end at sunde føl udvikler sig til svage heste.

II

1. Jeg synes ikke, der er grund til at beskrive, hvordan man opdrager en ung hest.²⁸ I vores bystater er det jo de mest velhavende og politisk mest indflydelses-

²⁶ Krydset sidder bag lænden og mellem hofterne, se fig. 1. Krydset er så at sige hestens motor og en meget vigtig del af hestens bagpart, når man skal have hesten til at træde ind under sig med bagbenene.

²⁷ Afskub er den kraft, som hesten træder ind under sig med. Hvis man får hesten til at bruge kræfterne i sin bagpart til at træde inde sig, vil den også få et godt og kraftigt afskub. Det græske ord, som her er oversat med afskub, er ὑπόβασις som egentlig betyder "undertrædning" cf. ὑποβιβάζεσθαι i 6.15 m. note.

²⁸ Ordet *opdrager* er oversættelsen af det græske ord ἰππεύω. Det forklares af flere antikke lexicografer som synonymt med at opdrage en ung hest. Hecychius: παιδεύειν πώλους at *opdrage unge heste*, cf. Pollux 1.182 samt Stephanus v. ἰππεύειν. Opdragelse skal her formentligt tages i en

rige, der forpligter sig til krigstjeneste i rytteriet. I stedet for at spille berider er det langt bedre for en ung mand at koncentrere sig om sin egen gode fysik og om at forstå ridekunsten og bagefter øve sig i at ride. En ældre mand bør koncentrere sig om sin husstand, sine venner, politik og krig i stedet for at spille sin tid med hesteopdragelse.

2. Hvis man deler min mening om hesteopdragelse, overlader man naturligvis sin unge hest til en anden. Man skal gøre med sin unge hest, præcis som når man sender sin dreng i lære, dvs. skrive en kontrakt indeholdende de ting, der skal læres i løbet af læretiden. For berideren vil kontrakten nemlig udgøre en huskeliste over hans forpligtelser, hvis han vil have sin løn.

3. Den unge hest skal være tam, lydig og glad for mennesker, når den overlades til berideren. Det opnår man hovedsageligt derhjemme ved hjælp af en hestepasser. Det er hans opgave at få den unge hest til at forbinde sult, tørst og irritationen over hestebremser med ensomhed, og mad, drikke og befrielsen for smerte med mennesker. For herefter kan man være sikker på, at den unge hest ikke blot vil holde meget af, men ligefrem vil længes efter mennesker.

4. Man skal klø hesten de steder, hvor den bedst kan lide at blive berørt, dvs. de mest behårede steder og dér, hvor hesten skal have hjælp, hvis noget generer den.

5. Det er også hestepasserens opgave at føre den unge hest igennem en folkemængde og at præsentere den for alle mulige syn og lyde. Og på en rolig og behagelig måde skal han lære den unge hest, at alt hvad den er bange for, ikke er farligt. Hvad hesteopdragelse angår, er det efter min mening tilstrækkeligt at bede den menige rytter koncentrere sig om det, jeg har nævnt herover.

III

1. Hvis man i stedet vil købe en tilredet hest, er det en god idé at lære følgende huskereglene, hvis man vil undgå at blive snydt. Allererst er det vigtigt at lægge mærke til, hvilken alder hesten har. Hvis hesten har skiftet sine mælketænder, skal man ikke sætte de store forhåbninger til den, og det bliver formentlig heller ikke let at få den solgt igen.²⁹

meget bred betydning og inkludere både hvad man idag kalder hestens opdragelse (tæmningen) og uddannelse (tilridningen). Opdragelse og uddannelse (*παιδεία*) af mennesker er et hovedtema i Xenophons værker, og det må utvivlsomt have fascineret Xenophon, at også heste kunne opdrages og uddannes.

²⁹ Grækerne brugte hestens mælketænder til at aldersbedømme hesten, og kilderne viser, at de havde udmærket kendskab til dette. De vidste, at en hest får mælketænder i den forreste del af munden, seks i over- og undermund. De to indertænder skiftes i en alder af 2^{1/2} år, de to mellem-tænder i en alder af 3^{1/2} år og de to ydertænder i en alder af 4^{1/2} år, cf. Simon, appendiks II, afsnit 11. Fordi mælketænderne tjente dette aldersbedømmende formål, kaldtes de på græsk for γνώμονες, "kundskabsstænder", fordi man ud fra mælketænderne fik kundskab om hestens alder, cf.

2. Hvis hesten tydeligvis er ung, skal man lægge mærke til dens reaktion, når den får et bidsel i munden og får lagt hovedtøj omkring ørerne. Det ser man bedst, hvis bidslet lægges på hesten og tages af igen i købers påsyn.

3. Derefter skal man være opmærksom på hestens reaktion, når den får en rytter på ryggen. Mange heste har nemlig ikke lyst til at indlade sig på noget, der tilsyneladende vil tvinge dem til at arbejde.

4. Når hesten har fået en rytter på, skal man sikre sig, at den vil fjerne sig fra andre heste, og rider man forbi heste, der står stille, må den ikke dreje over til dem i forbifarten. Nogle heste kan som følge af dårlig opdragelse faktisk finde på at stikke af fra træningen og ud på de stier, der fører hjemad.

5. Den såkaldte volte³⁰ er en rideøvelse, der afslører, om den ene af hestens lader er hårdere end den anden. Det afsløres endnu tydeligere, hvis man varierer øvelsen til begge sider. Mange heste forsøger nemlig ikke at stikke af, medmindre hesten har en hård og genstridig lade til samme side som vejen hjemad.³¹

Man skal også finde ud af, om den hurtigt kan standses efter at have været oppe i fuld fart³² og om den vil dreje til siden.

6. Det er en god idé at få afklaret, om hesten vil adlyde, hvis den får et slag. Ligesom en hel hær, er en slave der nægter at adlyde, naturligvis aldeles nytteløs. Men en hest, der nægter at adlyde, den er ikke bare nytteløs, den vil oven i købet ofte opføre sig som en ren forræder.

7. Da jeg jo har forudsat, at det er en krigshest, der skal købes, er man nødt til at undersøge, om hesten kan klare alle de udfordringer, den vil blive udsat for i en krig. Det betyder, at den skal være i stand til at sætte hen over grøfter og op over små mure, springe op og ned ad bakke, og både løbe stejlt opad, stejlt nedad

Arist. HA. 6, 178, 25ff, der bla. siger: *Når hesten har tabt alle sine mælketænder, er det ikke let at opnå kundskab [γνώσει] om dens alder. Derfor siger man også, at man har kundskab [γνώμη], når hesten ikke har skiftet alle mælketænderne. Når den har tabt mælketænderne, har man ingen kundskab [sc. om dens alder].* Det er utvivlsomt også af den grund, Xenophon advarer mod at købe en hest, der ikke kan aldersbestemmes nøjagtigt. Grækerne kendte sandsynligvis ikke til andre sikre metoder at aldersbedømme en hest på, og havde hesten skiftet alle mælketænderne, var det altså umuligt at aldersbedømme den nøjagtigt. Man risikerede derfor at købe en alt for gammel hest! (Widdra ad loc.).

³⁰ Volte er at ride hesten rundt i en cirkel.

³¹ Meningen er sandsynligvis, at hvis hjemvejen eksempelvis er til højre for hesten, og hesten samtidigt har en hård lade i højre side af munden, så den dermed ikke kan mærke bidslet ordentligt i denne side, kan den, hvis den skulle finde på at stikke af, krænge hovedet til venstre, så tøjlen i denne side slappes, og dermed undgå at mærke og adlyde bidslet. Når venstre tøjle så er slap og hesten ingenting mærker i sin højre side af munden, er rytteren ude af stand til at kontrollere hesten med tøjlerne (Morgan ad loc.).

³² Dette kaldes i dag for *den hele parade*, dvs. at hesten standses og står helt stille efter at have været oppe i fart modsat *den halve parade*, hvor hesten skifter til et langsommere tempo eller en langsommere gangart, cf. VII.15.

og på tværs af skråninger.³³ Det giver nemlig alt sammen et billede af, om hesten har en stærk karakter og en sund krop.

8. Man behøver nu ikke at afskrive en hest, der ikke formår at udføre alle disse øvelser til punkt og prikke. Mange heste begår nemlig fejl i øvelserne, fordi de ganske enkelt ikke har nogen erfaring med dem og ikke pga. manglende evne. Indlæring, tilvænning og træning vil formentligt sætte dem i stand til at klare alle øvelserne smukt, hvis de da ellers er sunde og ikke har nogle skavanker.

9. Man skal til gengæld holde sig helt fra de heste, der fra naturens hånd er sky. Meget frygtsomme heste vil nemlig ikke acceptere, at man bruger dem til at skade fjenden med. I stedet kan de let finde på at kaste rytteren af og bringe ham i overordentligt vanskelige situationer.

10. Man skal lægge godt mærke til, om hesten har et uomgængeligt væsen over for andre heste eller over for mennesker, og særligt om den er pirrelig. Det er nemlig alt sammen noget, der giver en indehaver problemer.

11. Man bemærker bedst de problemer, som det kan volde en hest at få bidslet på og en rytter op på ryggen osv. på følgende måde. Når hesten har været udsat for hårde anstrengelser skal man forsøge at klargøre den på præcis samme måde, som før man begyndte at ride. Hvis hesten accepterer igen at skulle udsættes for hårdt arbejde, beviser den hermed sin stærke karakter.

12. Sammenfattende kan man sige, at en hest med gode hove, som er tam, tilstrækkelig hurtig, har vilje og evne til at klare anstrengelser og helt frivilligt adlyder, den hest vil sandsynligvis give anledning til færrest problemer og vil bedst kunne redde sin rytter i krigssituationer. Men både en sløv hest, der skal drives meget fremad og en overfyrig hest, der kræver megen beroligelse og besvær, vil ustandseligt beskæftige rytterens hænder og gøre ham modløs i farens stund.

IV

1. Når man så har fundet sig en tilfredsstillende hest og har købt den og taget den med sig hjem, er det fint, hvis stalden er placeret et sted,³⁴ hvor herren ofte vil se hesten.³⁵ Det er en god idé at få indrettet stalden sådan, at det ikke er spor

³³ Cf. *Hipp.* VIII.1.

³⁴ Eftersom Xenophons ordlyd egentlig er *hvis stalden er i en sådan del af huset*, må man gå ud fra, at stalden har ligget i forlængelse af selve huset, eftersom man kan vist roligt regne med, at hesten umuligt kan have stået inde i selve huset! (Palm ad loc, der også giver et tegnet forslag til en stalds beliggenhed). Man har idag ingen nærmere viden om, hvordan antikke græske stalde så ud (Anderson p. 89).

³⁵ Cf. Arist. *Oeconomica* I. 6: *For ingen bekymrer sig lige så meget om andres ting, som om sine egne. Derfor er man nødt til selv at sørge for så meget som muligt. Et godt eksempel er en persers [...] bemærkning. På spørgsmålet "Hvad opfeder bedst en hest", svarede han nemlig "dens herres opmærksomhed". Cf. Xen. Oik. XII. 20.*

lettere at stjæle hestens foder fra dens krybbe end herrens egen mad fra hans forråds-kammer. Hvis man er ligeglad med det, er man efter min mening ligeglad med sig selv. For i farens stund betror herren jo sit liv til hesten.

2. En sikker stald er ikke kun god, fordi den forhindrer, at nogen stjæler hestens foder, men også fordi man nu tydeligt kan se, når hesten ikke spiser sit foder op.³⁶ Hvis det er tilfældet, kan det muligvis skyldes, at hestens krop er blodoverfyldt og har brug for behandling, eller at hesten er træt og har brug for at hvile sig. Det kan også skyldes forfangenhed³⁷ eller en helt anden sygdom, der er ved at blusse op. En hest er ligesom et menneske på den måde, at alle sygdomme er lettere at helbrede i begyndelsen, end når de har sat sig fast eller er blevet forkert behandlet.

3. Hvis hesten skal have en god fysik, er det ikke nok at tænke på dens foder og træning, man er også nødt til at holde dens hove i god form. En stald med fugtigt og glat gulv vil ødelægge hove, der ellers fra naturens hånd er sunde. Gulvet i stalden skal derfor dels være forsynet med et afløb, så det ikke bliver fugtigt, dels skal det brolægges med sten på ca. samme størrelse som hestens hove, så det ikke bliver glat. Gulvet i den slags stalde hærder nemlig samtidigt hestens hove, når den står på det.

³⁶ Tekstens mening er usikker. Problemet er den overleverede ordlyd ὅταν μὴ ἐκκομίζῃ τὸν σίτον ὁ ἵμμος. Nogle udgivere (Dindorf, Marchant e.g.) udelader μὴ. Forsvaret for denne læsemåde er, at ἐκκομίζῃ dermed kan tillægges en mere traditionel betydning. Meningen bliver så, at hesten skubber sit foder ud af krybben. Den læsning har dog visse indholdsmæssige problemer. Hvorfor skulle en syg hest skubbe sit foder ud af krybben? En anden læsning (Weiske) konjugerer μὴ til πῆ. Så bliver meningen, at hesten på en eller anden måde skubber foderet ud af krybben, men det giver vel ikke bedre mening? Jeg har i oversættelsen fulgt Widdras læsemåde, der beholder den overleverede ordlyd. Problemet med denne læsemåde er, at ἐκκομίζῃ må tillægges meningen "spiser op". Den forståelse af sammenhængen bekræftes dog af CHG bd 1.S.7, hvor der gives følgende råd: *Hvis man vil finde ud af, om en hest har feber, skal man fodre den med byg eller noget andet spiseligt. For hvis den spiser godt, har den ikke feber. En hest med feber vil ikke spise.* Pollux 1. 209 skriver: *Forfangenhed og blodoverfyldning pga. forspisthed er hestesygdomme, og de heste spiser ikke deres foder. I sådan et tilfælde skal man fjerne hestens foder og i stedet give den hør eller noget andet af den mere lette slags foder.*

³⁷ *Forfangenhed* er sandsynligvis betydningen af det græske ord κριθίασις, der kan oversættes mere direkte med *bygsyge* (κριθή=byg, som var det almindelige hestefoder). Symptomerne på sygdommen beskrives nærmere i CHG bd. 1 p. 49: *Forfangenhed [κριθίασις] har fået sit navn af følgende årsag. Når hesten efter at have løbet eller gået spiser sin byg [τὰς κριθάς], medens den er forpustet, fordøjer den det ikke, og så overmandes den af vildskab, spænder sig i hele kroppen, trækker sig sammen, den vil ikke gå ikke fremad, den kan ikke bøje sine led, tvinger[τὰ οὐρα ?] fremad, river sig omkuld og vil ikke rejse sig igen, men spiser liggende. Ibidem: Sygdommen synes at vise sig i hovene. Derfor står den også uroligt med hovene, hvori strålerne [οἱ βάρτραχοι, cf 1.3 m. noter]bliver sarte og blodige. Man bliver nødt til at beskære dem nedefra og hugge dem til. Disse symptomer tyder på den sygdom, som idag netop kaldes forfangenhed. Som helbredelse anbefales følgende i CHG ibidem: *Man skal årelade den ved at slå hul på blodårene på forbenenes kodeben fra indersiden eller ydersiden og lade der løbe tilstrækkeligt ud. Læg derefter en forbindelse om blodkarene og bad dem i en varm blanding af vin og vand...(Widdra ad loc.).**

4. Hestepasseren skal tage hesten med sig udenfor, hvor han kan strigle den, og når den har spist sit middagsfoder, skal han løsne den fra krybben og binde den et andet sted, så den går mere sulten til sit aftensfoder.

Hestens udendørs ståsted³⁸ bidrager bedst til hovenes hærkning, hvis man spreder fire-fem vognlæs runde sten ud på størrelse med en hånd og som vejer en mine³⁹ og omgiver stedet med en jernkant, så stenene ikke spredes. Fordi hesten står på stenene, vil den altid en del af dagen bevæge sig ligesom på en stenvej. Og både når den bliver striglet, og når den generes af fluer, bliver den nødt til at bruge sine hove på samme måde, som når den går. Hvis stenene er spredt ud som beskrevet, bliver hovsålerne også hærdede. Lige så vigtigt som det er at hærde hovene, lige så vigtigt er det på den anden side at hesten er blød omkring munden. På samme måde som man masserer et menneske, skal man massere hestens mund.⁴⁰

V

1. Efter min mening kendetegner det en god rytter, at han har lært sin hestepasser almindelig praktisk omgang med hesten. Først og fremmest skal hestepasseren være klar over, at den grime, som hesten har på ved sin foderkrybbe, aldrig må bindes med en knude lige dér, hvor hovedtøjet lægges om.⁴¹ Hesten kradser nemlig ofte sit hoved på krybben, og hvis grimen ikke er lagt ordentligt til rette omkring hestens ører, vil den ofte kunne give hesten sår.⁴² Og er der først opstået sår, bliver hesten helt sikkert mere besværlig at have med at gøre, når den skal have bidslet på eller skal strigles.

2. Det er en god idé at gøre hestepasseren opmærksom på, at han skal bære hestens møg og strøelse ud til ét bestemt sted hver dag. Dermed bliver han lettest af med det, og samtidig hjælper han hesten.⁴³

³⁸ Dette udendørs ståsted har sandsynligvis været en udendørs forlængelse af selve stalden, hvor hesten kunne stå i en mindre indhegning (Anderson p. 89).

³⁹ En mine var et vægtmål svarende til 436 gr. (og iøvrigt en møntenhed svarende til 100 drachmer).

⁴⁰ Pollux 1.202 forklarer, at dette foregik ved at vaske hestens læber (sic), dvs. mundvigene, med lunkent vand og indgnide dem med olie for at de skulle blive bløde og følsomme. Xenophon anbefaler sandsynligvis dette for at hesten bedre skulle kunne mærke bidslet (Widdra ad loc.), så rytteren dermed fik bedre kontrol med hesten.

⁴¹ På adskillige vasemalerier ses hestens hovedtøj afbilledet. Hovedtøjet kunne i sin simple form bestå af næsebånd, hagerem og et reb på hver side af hestens hoved op omkring ørerne, alle tre dele holdt sammen af en knude eller en metalring på hver sin side af hestens hoved. Derudover kunne tilføjes pandebånd mm. For yderligere oplysninger, se Widdra ad loc.

⁴² Meningen er, at det reb, hesten står bundet med, ikke må bindes fast til den øverste del af grimen på hestens hoved, da en knude her vil kunne give hesten sår, når den kradser sig. På vasemalerier ses dette reb som regel også fastgjort under hestens hage.

⁴³ Man må formode, at det er en mødding, der tænkes på. Hesten hjælpes naturligvis, fordi den dermed slipper for at stå i sit eget skidt, der kunne have en ødelæggende effekt på hovene. Ved at

3. Hestepasseren skal altid huske at give hesten en mundkurv på, når han tager den med sig ud til strigling eller rulning. Man skal faktisk altid lægge en mundkurv på hesten, uanset hvor man fører den hen. Mundkurven forhindrer nemlig hesten i at bide, men ikke i at trække vejret frit. Og med en mundkurv på kan hesten heller ikke opføre sig alt for lunefuldt.

4. Man skal fastgøre grimeskiftet⁴⁴ oven over hestens hoved. For hver gang et eller andet irriterer hesten omkring øjne eller ører⁴⁵, slår den helt instinktivt sit hoved opad. Hvis den nu står bundet som beskrevet, vil rebet give efter i stedet for at blive slidt i stykker.

5. Når hestepasseren skal strigle hesten, skal han huske at begynde oppe fra hovedet og manen, da det vil være helt meningsløst at gå i gang med den nederste del af hesten, førend den øverste del er blevet ren. Med alle renseredskaberne skal han nu først rejse hårene op over resten af kroppen på hesten og bagefter rense støvet ud langs med hårene. Hårene på ryggen skal han dog undlade at røre med nogen form for redskab, i stedet skal han med hænderne gnide og blødgøre ryggen langs med hårene, så der er mindst risiko for at skade det sted, hvor rytteren sidder.⁴⁶

6. Hovedet skal han nøjes med at vaske med vand. Hovedet har jo fremtrædende knoglekonturer, og det kan derfor gøre ondt på hesten at blive rengjort med et redskab af jern eller træ. Pandelokken skal også vaskes. Selv om den er lang, forhindrer den ikke hesten i at se noget, men holder derimod generende elementer væk fra dens øjne. Faktisk må man tro, at guderne har givet den lange pandelok til hesten i stedet for et par store ører, som æsler og muldyr har fået til beskyttelse af deres øjne.

7. Det er vigtigt at vaske både hale og man, så begge dele vokser; halen skal vokse for at hesten kan nå så langt som muligt, når den skal holde generende elementer væk, og manen for at rytteren kan holde godt fast i den.⁴⁷

8. Guderne har givet både en man, en pandelok og en hale til hesten, for at den kan føle sig smuk, og det kan man faktisk bevise; for så længe en hoppe er

anbringe møddingen på god afstand af hesten, slipper den desuden for alle de fluer, sådan et sted tiltrækker.

⁴⁴ Grimeskiftet er det tov, hesten står bundet med.

⁴⁵ Den græske tekst siger egentlig "*omkring ansigtet*". Men på dansk har en hest intet ansigt, så her er et oversættelsestab, cf. hestens fødder kap. 1.2.

⁴⁶ Det sted, der i dag kaldes *saddellejet*. Den oversættelse må dog udelukkes, da man ikke brugte sadler i det antikke Grækenland.

⁴⁷ Xenophon tror åbenbart, at hestens hale og man vokser bedre, hvis man væder dem, ligesom man vander en plante. Det var almindeligt, at rytteren greb fat i manen for at holde sig fast under opsidningen og når hesten var i løb (cf. Xen. *Eq.* VII.1, VIII.8), da man ikke brugte stighbøjler.

langhåret, har den mindre lyst til at blive bedækket af æselhingstene. Derfor klipper alle muldyravlere deres hopper.⁴⁸

9. Jeg vil fraråde, at man vasker benene. Det er alligevel ikke til nogen nytte, og daglig vask skader hovene. Man skal desuden undgå at vaske for meget under bugen. Det gør nemlig meget ondt på hesten, og jo renere den bliver, desto lettere samler der sig utøj hernede.

10. Og selv om man har gjort sig megen umage med at vaske den hernede, så har man knap taget hesten med sig udenfor, før den straks er lige så beskidt som en hvilken som helst uvasket hest. Det kan altså ikke betale sig at vaske hestens ben, det er helt fint bare at strigle dem med hænderne.

VI

1. Nu vil jeg forklare, hvordan man strigler en hest og hvordan man i den forbindelse undgår at komme til skade og samtidigt giver hesten den bedst mulige hjælp.

2. Hvis man ser i samme retning som hesten, når man renser den, risikerer man at blive ramt i ansigtet af hestens knæ eller hov. Men hvis man ser i modsat retning af hesten og sætter sig ved siden af skulderbladet uden for benets rækkevidde, er der ingen fare på færde, og herfra vil man desuden kunne rense hestens hovsål ved at bøje hoven op. På samme måde skal man rense hovene på hestens bagben.

3. Den person, som tager sig af hesten, skal så vidt som overhovedet muligt undgå at nærme sig hesten lige over for dens hoved eller hale, det gælder både når han skal i gang med ovennævnte og under hele sit øvrige arbejde med hesten. For hvis hesten bliver aggressiv, vil den i begge disse tilfælde være stærkere end mennesket. Hvis man derimod nærmer sig hesten fra siden, undgår man at udsætte sig for nogen videre risiko, og man får den bedst mulige position for arbejdet med hesten.

4. Når man skal føre hesten med hånden, vil jeg ikke anbefale den metode at trække hesten bag sig i førertøjlen, da føreren så får meget vanskeligt ved at tage sig i agt for hesten, der til gengæld får frit spil til at gøre, hvad der falder den ind.

5. På den anden side må jeg også kritisere den metode at lære hesten at gå foran føreren i en lang førertøjle. Så kan hesten lave ulykker til både den ene og

⁴⁸ Denne forunderlige metode var alment kendt i antikken; Den refereres i hvert fald af adskillige andre forfattere, e.g Pollux 1.217. Man skar man og pandelok af hoppen og førte den derefter hen til noget vand for at den kunne spejle sig og se, at den nu havde mistet sit smukke udsende. I skam herover følte den sig ikke længere for stolt til at lade sig bedække af æslerne. Metoden kendes også fra nyere tid (Widdra ad loc).

den anden side, hvis den får lyst, og føreren risikerer at komme til at stå lige over for hesten, hvis den vender sig om imod ham.

6. Og hvis man fører en hel flok heste af sted på den måde, hvordan i alverden skulle de så kunne holde sig fra hinanden? Men hvis hesten nu er vant til at blive ført fra siden, vil den næppe gøre skade mod nogen, hverken mod heste eller mennesker, og den befinder sig desuden i den bedste position for rytteren, hvis han pludselig får brug for at komme op på den.

7. For at hestepasseren kan give hesten bidslet rigtigt på, skal han først gå hen og stille sig ved hestens venstre side. Dernæst skal han kaste tøjlerne over hovedet på hesten og lægge dem på hestens manke. Hovedtøjet skal han løfte op med sin højre hånd, og bidslet skal han holde frem med sin venstre.

8. Hvis hesten tager bidslet med det samme, skal man naturligvis give den panderemmen på.⁴⁹ Men hvis hesten nægter at åbne munden, bliver man nødt til at presse venstre hånds tommelfinger ind i kæben på hesten, medens man holder bidslet hen foran hestens tænder. Så åbner de fleste heste alligevel munden. Men hvis hesten stadigvæk ikke vil tage bidslet, er der ingen anden udvej end at trykke den på læben omkring hingstetanden.⁵⁰ Det er yderst sjældent, at en hest ikke vil tage imod bidslet, når den udsættes for sådan en behandling.

9. Der er mere, som hestepasseren skal lære. For det første må han aldrig føre hesten i den ene tøjle, da det gør hesten hårdere i den ene lade end i den anden.⁵¹ For det andet skal han vide, hvor højt oppe i munden bidslet skal ligge. Hvis bidslet ligger for tæt på laderne, gør det munden hård, så hesten ikke kan mærke det ordentligt. Hvis bidslet derimod ligger for langt fremme i munden, giver det hesten mulighed for at bide sammen om det, så den slipper for at adlyde.

10. Hestepasseren skal i øvrigt holde godt øje med, om hesten modvilligt tager bidslet, fordi den kan fornemme, at nu kommer den på arbejde. Det har nemlig så stor betydning, at hesten vil tage bidslet, at hvis den ikke gør det, er den komplet uanvendelig.

⁴⁹ Der hersker nogen tvivl om, hvad de græske fagudtryk her helt præcist betyder. Jeg følger Widdras forklaring ad loc. For en anden forklaring se Palm ad loc.

⁵⁰ Hesten får fire såkaldte hingstetænder, to i over- og to i undermund. De sidder mellem fortænderne og hjørnetænderne. Som navnet antyder, er det normalt kun hingste, som får hingstetænder. Da disse, særligt hos yngre heste, kan være meget skarpe, gør det ondt på hesten at blive trykket, hvor de sidder. Derfor anbefaler Xenophon dette for i nødstilfælde at få hesten til at åbne munden. En hingstetand hedder af en eller anden grund *hundetand* (*kynódous*) på græsk, cf. *caninetooth* på engelsk.

⁵¹ *Laderne* er - som tidligere nævnt cf. Xen. *Eq.* I.9 m. note - hestens tandløse del af munden, hvor biddet ligger. De skal være bløde, så hesten kan mærke bidslet ordentligt og dermed adlyder rytterens signaler. Man må ikke føre hesten i den ene tøjle, da det kan gøre den ene lade hård, så de to lader dermed bliver uens.

11. Men hvis hesten ikke kun får et bidsel på, når den skal til at arbejde, men også når den føres til sit foder og hjem fra træning, så er der ingen grund til at undre sig, hvis den helt frivilligt snupper bidslet, når det holdes hen foran den.
12. Hestepasseren må gerne have forstået, hvordan man hjælper en person op på hesten på den persiske måde.⁵² Så kan vedkommende nemlig let komme op, selv om han bliver syg eller kommer op i årene, og desuden kan han tilbyde hestepasseren til en anden, han ønsker at give en hånd med opsidningen.
13. Man må aldrig nogensinde blive vred på hesten, dette princip udgør simpelthen den bedste metode og vane, når man omgås hesten. For vrede er ensbetydende med ubetænksomhed og bliver derfor ofte årsag til noget, man senere kommer til at fortryde.
14. Hvis hesten er bange for et eller andet og ikke tør at nærme sig det, er man nødt til at lære den, at det ikke er noget at være bange for. Det bedste i sådan en situation er at lade en modig hest statuere et eksempel for den, og hjælper det ikke, må man selv tage fat i det, der skræmmer hesten, og føre den roligt hen til det. Hvis man forsøger at tvinge hesten til noget ved at slå den, bliver den endnu mere bange. Når en hest i sådan en situation bliver udsat for smerte, tror den nemlig, at smerten skyldes det, som den er bange for.
15. Når hestepasseren så overlader hesten til rytteren, skal den helst have lært at bøje sig ned, så det er bekvemt at komme op på den.⁵³ Men det kan nu alligevel anbefales, at rytteren øver sig i at sidde op uden hestens hjælp. Dels vil rytteren nemlig opleve, at forskellige heste skoles på forskellig måde, dels at samme hest ikke altid opfører sig på samme måde.⁵⁴

⁵² Opsidningen vanskeliggjordes betydeligt af, at hesten ikke var forsynet med stighbøjler. En ældre eller svagelig person kunne derfor have glæde af at blive hjulpet op. *Den persiske måde* går formentligt ud på at, at hestepasseren støtter rytterens fod eller knæ under opsidningen, jf. *Anab.* IV.iv.4. og *Hipp.* I.17.

⁵³ Der hersker idag ingen klar viden om, hvordan hesten har bøjet sig ned. Det kan tænkes, at hesten er blevet trænet i at bøje ned i knæ, men det vil have udsat den for u hensigtsmæssig stor belastning under opsidningen. Pollux 1.213 giver følgende forklaring: "διδασκτέον δὲ τὸν ἵππον καὶ ὑποβιβάζεσθαι· ἔστι δὲ τοῦτο διιστάντα τὰ σκέλη ἐγκαθίξιεν τε καὶ ταπεινοῦν ἑαυτόν, ὥστε εὐπετῶς ἀναβαίνειν τὸν ἵππεα." Hvad det betyder, er der dog heller ingen enighed om. Formuleringen διιστάντα τὰ σκέλη kunne tyde på den forklaring, at hesten strækker forbenene fremad og bagbenene tilbage og dermed gør sig lavere (ταπεινοῦν ἑαυτόν), men præfixet ὑπο- i ordet ὑποβιβάζεσθαι taler ikke for denne forklaring. En anden forklaring kunne derfor være, at hesten blev trænet i at træde ind under sig med bagbenene og dernæst sænkede sin bagpart, i princippet på samme måde som når en hund sætter sig ned, cf. Pollux' ord: ἐγκαθίξιεν [...] ἑαυτόν. Xenophons formulering i I.14 kunne også tyde på sidstnævnte forklaring (Widdra ad loc.). Men det er vel heller ikke utænkeligt, at heste blev trænet i at bøje sig ned på forskellige måder. Xenophon forklarer jo selv i de følgende linjer, at heste faktisk blev skolet på forskellig vis.

⁵⁴ Bortset fra, at man – på den ene eller anden måde - kunne få hesten til at bøje sig ned fandtes der grundlæggende to metoder for opsidning. Rytteren kunne enten springe på hesten ved hjælp af sit spyd eller hæve sig op på hesten, sådan som Xenophon beskriver. Begge dele er skildret på vasemalerier.

VII

1. Rytteren har altså nu fået overdraget hesten og skal op på den. I det følgende vil jeg beskrive, hvordan han i selve ridekunsten bliver til størst hjælp både for sig selv og for hesten. Allererst skal han med venstre hånd tage godt fat om førertøjlen, der skal være fastgjort til hageremmen eller næsebåndet,⁵⁵ men holde den så løst, at han ikke trækker i hesten, uanset om han vil foretage opsidningen ved at tage fat i hårene omkring ørerne eller ved at springe op ved hjælp af et spyd. Med højre hånd skal han tage fat om tøjlerne ved manken og samtidigt gribe fat i noget af manen, så han ikke på nogen måde under opsidningen risikerer at rykke hesten i munden.

2. Idet rytteren sætter af for at komme på hesten, gælder det nu om at trække sig op med venstre hånd og hjælpe til ved at støde fra med højre – på den måde ser opsidningen heller ikke uanstændig ud bagfra. Han skal bøje sit højre ben og undlade at støtte knæet på hestens ryg, når han svinger benet over på højre side. Når foden er kommet helt over, må han sætte sig ned på hesten.

3. Men for det tilfældes skyld, at rytteren fører hesten med venstre hånd og holder spyddet i højre, vil jeg også anbefale ham at øve sig i at komme op på hesten fra højre side. Man skal bare gøre med kroppens venstre side, hvad man før gjorde med højre, og med kroppens højre side, hvad man før gjorde med venstre.⁵⁶

4. Denne form for opsidning kan iøvrigt anbefales, fordi man i samme nu kommer på hesten og er fuldt kampklar, hvis man med ét står over for fjenden.

5. Når rytteren så sidder på hesten, uanset om det nu er på hestens bare ryg eller på et saddeltæppe, vil jeg ikke anbefale at sidde, ligesom man sidder på en stol, men derimod ligesom når man står oprejst med spredte ben. På den måde vil man nemlig bedre kunne holde sig fast på hesten med lårene, og i oprejst stilling kan man få mere kraft i sine spydkast og sværdhug.

6. Underschenkel⁵⁷ og fod skal være afslappede. For hvis rytteren støder benet ind i noget, uden at det kan bøje sig, risikerer han at brække det. Men hvis

⁵⁵ *Hageremmen* er en rem på hovedtøjet, der går ned under hestens hage. *Næsebåndet* løber over hestens mule og næse. Den kunne være lavet af metal og minde om en moderne kapsun. *Førertøjlen* var fastgjort til hageremmen eller næsebåndet. Ved at bruge førertøjlen, evt. under opsidningen, kunne man dermed skåne hestens mund for det skarpe bidsel, som de almindelige tøjler var fastgjort til.

⁵⁶ Det kan ikke undre, at Xenophon anbefaler opsidning fra begge sider. I en krigssituation kunne det jo koste rytteren livet, hvis han ikke kunne komme op fra den ene side. Det er i dag meget almindeligt, at en rytter kun kan sidde op fra den ene side af hesten, som regel den venstre. Xenophon har tilsyneladende kendt til det problem.

⁵⁷ Rytterens ben fra knæ til fod kaldes i moderne rideterminologi for *underschenklen*, låret kaldes for *overschenklen*.

underschenklen derimod er afslappet, vil den bøje tilbage uden at forandre lårets stilling.

7. Rytteren skal også vænne sig til at være så smidig som mulig i overkroppen. På den måde vil han nemlig have en større fordel i kamp og være mindre tilbøjelig til at miste balancen hvis nogen trækker i ham eller giver ham et skub.

8. Når rytteren er kommet op på hesten, er det første, han skal gøre, at få den til at være rolig, indtil han har ordnet sit tøj, har anstillet tøjlerne og fået et godt greb om sit spyd. Dernæst skal han holde sin venstre arm ind til siden. Dermed får rytteren den bedste holdning og hånden det stærkeste greb.

9. Jeg vil anbefale at bruge et sæt tøjler, der er ens, de må hverken være svage, glatte eller tykke, da rytteren også skal kunne holde om et lanse.

10. Når man giver hesten tegn til at gå fremad, skal den begynde i skridt. Det forvirrer den nemlig mindst. Hvis hesten holder hovedet for lavt, skal rytteren trække opad i tøjlerne, og hvis hesten holder hovedet for højt, skal han trække nedad i tøjlerne.

11. På den måde får hesten nemlig den flotteste holdning.⁵⁸ Hvis hesten derefter slår over i sit naturlige trav, vil den helt ubesværet kunne slappe af i kroppen, og man vil let kunne ride den op i galop.⁵⁹

12. Eftersom det anses for finest at begynde galoppen fra venstre, skal man give hesten tegn til at springe an i galop netop i det øjeblik, den træder ned med sit højre ben. For hvis den netop skal til at løfte sit venstre ben, vil den også begynde galoppen med venstre, og idet den svinger til venstre, vil den tage sit første galopskridt. Det er nemlig hestens natur at tage sit første skridt med højre ben, hvis den drejes mod højre, og med venstre ben, hvis den drejes mod venstre.

⁵⁸ Hovedets stilling har stor betydning for hestens holdning og positur. Xenophon gjorde allerede i 1.8 opmærksom på, at ganaschen (overgangen mellem hals og hoved, se fig.1) skulle være let bevægelig, så hesten kunne bøje sit hoved godt ind mod sin ranke hals. Dermed vil hesten opnå den ideelle hoved-hals stilling.

⁵⁹ Det græske ord *ἐπιραβδοφορεῖν* som her er oversat med *galop* indeholder ordet *ῥαβδός*, som betyder en stav eller en stok. Man kunne derfor godt tro, at hesten blev slået op i galop med sådan en. Men intet i Xenophons tekst tyder ellers på, at rytteren har brugt noget sådant under selve ridningen, Xenophon nævner det i hvert fald ikke, og i en krigssituation ville den helt sikkert have været mere i vejen end til nytte. Den græske term stammer derfor sandsynligvis fra en tid eller sammenhæng, hvor der virkelig blev brugt en stav. Pollux 1.220 skriver: *De hestekyndige anbefaler bestemt ikke ἐπιραβδοφορεῖν, som sker, når en hest rides op i fart.* Pollux' bemærkning kunne godt tyde på den forståelse af ordet, at hesten faktisk blev slået med en stav. Xenophon bruger også formuleringen *ὀρμησαι [...] εἰς τὸ τάχιστον* (VII.18) for at ride hesten op i galop, og det kan ikke udelukkes, at der er en eller anden forskel på denne formulering og *ἐπιραβδοφορεῖν*. En naturlig forklaring af ordvalget kan være, at *ἐπιραβδοφορεῖν* foregår med en stav og *ὀρμησαι εἰς τὸ τάχιστον* uden en stav. Det kan dog ikke afskrives, at førstnævnte er den tekniske term, sidstnævnte et dagligdagsudtryk for *at galopere*.

13. Som rideøvelse vil jeg anbefale den såkaldte volte, da den vænner hesten til at blive drejet til begge sider. Det er netop en god idé at variere øvelsen til begge sider, så de to lader bliver ens.

14. Jeg vil anbefale et ridespor med kantede hjørner⁶⁰ i stedet for afrundede. Hesten har nemlig mere til at lyst dreje sig, når den er træt af at løbe ligeud, og man vil på én gang kunne træne den i at løbe ligeud og i at svinge.

15. Man skal huske at sagtne hestens fart i svingene.⁶¹ For det er hverken let eller ufarligt for en hest i høj fart at foretage et hurtigt sving, især ikke hvis jorden er hård eller glat.

16. Når man skal sagtne hestens fart, skal man så vidt muligt undgå at læne hesten til siden med tøjlen og selv læne sig til siden. Ellers skal der ikke meget til, førend begge ligger på jorden.

17. Så snart hesten efter svinget har sit blik rettet fremad, skal den rides op i fart igen. For i en krig vil der naturligvis forekomme sving, når man forfølger fjenden eller selv er på flugt, så det kan anbefales at træne hesten i at komme op i fart efter et sving.

18. Når hesten ser ud til at have fået tilstrækkeligt med træning, skal man give den et hvil og derefter på ny ride den op i tempo, og selvfølgelig i retning væk fra andre heste, ikke hen imod dem. Og efter at have været oppe i fart, skal den hurtigst muligt have lov til at hvile sig igen. Og når den har hvilet sig lidt, skal den vendes rundt og atter rides op i fart. For man kan roligt regne med, at der nok skal blive brug for hver eneste af disse øvelser.

19. Når tiden så er inde til at stige af hesten, må man aldrig stige af ved siden af en gruppe mennesker eller uden for træningsbanen, men præcis dér, hvor man har tvunget hesten til at arbejde hårdt, dér skal den også have lov til at hvile sig.

VIII

1. Da hesten under en krig vil blive udsat for forhindringer såsom at løbe stejlt nedad og opad og langs skråninger, at springe hen over noget og op på noget og ned fra noget, bliver man nødt til lære og træne sig selv og hesten i det alt sammen. For på den måde vil rytter og hest

2. kunne være hinanden til gensidig redning og generel hjælp. Jeg gentager i øvrigt ikke mig selv nu, selv om disse øvelser er blevet omtalt tidligere.⁶² Før

⁶⁰ Pollux 1.214 karakteriserer denne type volte som "en volte med sider af forskellig længde." Der tænkes sandsynligvis på, hvad der i dag kaldes *hovslaget*, dvs. det ridespor, som på en ridebane følger yderkanten, altså en rektangulær bane med afrundede hjørner.

⁶¹ Den såkaldte "halve parade", hvor hesten sættes ned i fart, cf. Xen. *Eq.* III.5.

⁶² Xen. *Eq.* III.

drejede det sig jo om at købe en hest, og jeg anbefalede da at undersøge, om hesten overhovedet var i stand til at udføre den slags øvelser. Men nu drejer det sig om at indlære sin egen hest. Hvordan det foregår, vil blive beskrevet i det følgende.

3. Hvis hesten aldrig før har prøvet at springe over noget, skal man tage fat om dens førertøjle, så den samtidigt hænger løst ned, og selv krydse over grøften først. Dernæst skal man trække hesten i førertøjlen, for at få den til at springe over.

4. Hvis den ikke vil det, skal man give den et ordentligt rap med en pisk eller en stok. Så nøjes den nemlig ikke med at springe over grøften, men meget længere, end den behøver. Og for eftertiden behøver man ikke at slå hesten, blot den ser nogen nærme sig bagfra, skal den nok springe over.

5. Når hesten kan finde ud af at springe over en grøft, skal den have en rytter på ryggen og føres hen til først små, siden større grøfter. For at få den til at springe over, skal man nu give den et tryk med sporen. Den metode skal man også bruge for at lære den at springe op på noget og ned fra noget, altså give den et tryk med sporen. Hesten skal bruge hele sin krop til at udføre alle disse øvelser, hvorved den vil udføre dem mere sikkert både for sig selv og rytteren, frem for hvis den glemmer sin bagpart,⁶³ uanset om den nu springer over en grøft eller løber op eller ned ad bakke.

6. Hvad angår løb ned ad bakke, skal man først lære hesten at løbe nedad i blød jord. Når den har lært det, vil den til sidst meget hellere løbe nedad end opad. Nogle mennesker er bange for, at hestene skal brække skuldrene, når de løber nedad, men til dem kan jeg oplyse, at alle persere og odrysere⁶⁴ faktisk holder deres væddeløb ned ad bakke, og alligevel er deres heste ikke mindre sunde end grækernes.

7. Jeg skal heller ikke forbigå, hvad rytteren skal gøre af sig selv under alle disse øvelser. Hvis hesten pludselig sætter i stormløb, skal han læne sig fremover. Så vil hesten nemlig ikke så let kunne slippe ud under rytteren og kaste ham op i luften. Og hvis han hurtigt vil standse hesten, skal han læne sig tilbage, så han ikke bliver stødt så let.

8. Når hesten sætter over en grøft eller skyder af sted op ad en stejl bakke, er det godt at gribe fat i manen, så hesten ikke på én gang skal besværes af terræn og tøjle. Når hesten løber stejlt ned ad bakke, skal rytteren læne sig tilbage og bremse hesten med tøjlen, så både rytter og hest ikke styrter forover.

⁶³ Det er meget vigtigt, at hesten lærer at bruge alle kræfterne i bagparten af sin krop til at udføre de forskellige øvelser, cf. bemærkningerne om lænd, kryds og hofte i kap. I.12-13

⁶⁴ Et thrakisk folkeslag.

9. Man gør ret i at træne hesten forskellige steder og veksle mellem lange og korte øvelser, så hesten ikke bliver træt af altid at lave de samme øvelser det samme sted.

10. Rytteren skal i fuld fart og i alle former for terræn kunne holde sig sikkert på hesten og skal samtidigt kunne bruge sine våben ordentligt. Derfor er jagt en glimrende øvelse i ridekunst, hvor der altså findes velegnede områder med vilde dyr.⁶⁵ Ellers kan to ryttere med fordel træne sammen; den ene flygter på sin hest henover et varierende terræn og har sin lanse rettet bagud som under et tilbagetog, den anden forfølger ham med kastespyd, som har en rund i stedet for en spids ende, og med en lanse forarbejdet på samme måde. Når han kommer inden for kastelængde, skal han kaste de to forarbejdede spyd imod den flygtende, og når han kommer inden for lansens rækkevidde, skal han angribe den indhentede med den.

11. Det er en god idé, hvis de to på et tidspunkt kæmper mod hinanden i nærkamp, f.eks. ved at én trækker modstanderen over imod sig og pludselig skubber ham tilbage igen. Sådan kan man nemlig rive en rytter af hesten. Modstanderen, som der rives i, gør i det tilfælde ret i at ride sin hest fremad. Dermed vil han lettere kunne rive den anden, der trækker i ham, af hesten i stedet for selv at falde af.

12. Lad os nu forestille os en situation, hvor man står over for fjendens hær, rytterierne galoperer mod hinanden, og man driver fjenden på flugt, som trækker sig tilbage i sikkerhed til sin falanks. I sådan en situation skal man være klar over, at så længe man er blandt sine egne, er det fint og risikofrit at vende som en af de første ryttere og angribe for fuld fart, men hver gang man kommer nær fjenden, skal man have sin hest under kontrol. På den måde vil man sandsynligvis kunne tilføje fjenden størst tab uden selv at lide tab.

13. Guderne har som bekendt givet mennesket evnen til at tale. Det betyder, at ét menneske kan fortælle et andet mennesker, hvad det skal gøre. Men man får naturligvis ikke meget ud af at sige til en hest, hvad den skal gøre. Nej, den bedste metode for at få hesten til at forstå, hvad den skal og ikke skal, det er at rose den, når den adlyder, og straffe den, når den ikke vil adlyde. Og det gælder kort sagt for hele ridekunsten. Den vil nemlig hellere tage bidslet, hvis den bagefter får en belønning. Og den vil springe over grøfter, løfte sig i vejret og gøre hvad det skal være, hvis bare den på forhånd ved, at når den har gjort alt, hvad den har fået besked på, får den lov til at slappe af.

⁶⁵ Om jagt som god krigstræning cf. *Kyr*. I.ii.10.

IX

1. Det ovenfor omtalte drejede sig om, hvordan man bedst undgår at blive snydt, når man køber en ung eller fuldvoksen hest, hvordan man bedst undgår at skade den, når man bruger den, og hvordan man om nødvendigt bedst demonstrerer, at hesten har de egenskaber, som en rytter har brug for i krig.
2. Nu er det vist passende at beskrive, hvad man stiller op med en meget fyrig eller en meget sløv hest. Man kunne jo engang få brug for en af disse to hestetyper. Først og fremmest skal man vide, at det er med hestens fyrighed som med menneskets vrede. Man gør sjældent en person vred, hvis man undlader at sige eller gøre vedkommende noget ondt, og på samme måde med en fyrig hest; man undgår at ophidse den, hvis man sørger for ikke at genere den.
3. Man skal altså straks under opsidningen gøre sig umage for ikke at volde hesten besvær. Når man kommer op på hesten, skal man blive siddende roligt i længere tid end normalt og derefter begynde at bevæge hesten fremad så varsomt som muligt. Dernæst skal man øge tempoet så langsomt, at hesten knap selv bemærker, at den kommer op i fart.
4. Et pludseligt incitament vil forvirre en fyrig hest, præcis som et menneske bliver forvirret af pludselige synsindtryk, lyde og fysiske påvirkninger. Man skal vide, at pludselige indtryk også forvirrer en hest.
5. Hvis en fyrig hest er blevet redet op i et for højt tempo og man nu ønsker at sagtne farten, må man ikke pludselig hive i tøjlerne. Man skal derimod stille og roligt holde igen i tøjlerne, berolige hesten og undlade at være voldsom.
6. Lange rideture beroliger hesten mere end gentagne sving, og fredelige, ekstra lange ture lægger en dæmper på dens temperament i stedet for at gøre den hidsig.
7. Hvis nogen tror, man kan berolige en hest ved at ride den hurtigt og meget for at gøre den træt, skal vedkommende være klar over, at det i virkeligheden forholder sig omvendt. I den slags situationer bliver en fyrig hest særdeles voldsom, og i sin vrede vil den ofte ligesom et vredt menneske forårsage megen uheldelig skade både på sig selv og sin rytter.
8. Man må ikke lade en fyrig hest komme op i fuld fart, og man skal for alt i verden holde den væk fra væddeløb med en anden hest. Som regel er de mest fyrige heste nemlig også de mest sejrsvrige.
9. Glatte bidsler egner sig bedre end skarpe. Giver man alligevel hesten et skarpt bidsel på, skal man slække tøjlerne, så det skarpe bidsel får samme funktion som et glat. Det er i øvrigt en god idé at vænne sig til at sidde roligt på hesten, især hvis den er fyrig, og så vidt muligt undgå at gribe fat andre steder end lige dér, hvor det behøves for at sidde sikkert.

10. Man skal kende til den metode, at hesten kan beroliges, hvis man laver en pustelyd med læberne, og omvendt kan animeres, hvis man laver en klikkelyd med tungen. Men hvis man fra begyndelsen forbinder klikkelyden med hvile og pustelyden med arbejde, vil hesten lære at blive animeret med pustelyden og falde til ro med klikkelyden.

11. Det signal skal bruges under krigsråb og trompetsignaler, for hverken selv at virke forvirret over for hesten eller at gøre den usikker. I sådan en situation skal man om muligt lade hesten hvile og ved passende lejlighed give den sit middags- eller aftensfoder.

12. Mit bedste råd er, at man ikke skal erhverve sig en alt for fyrig hest til krigsbrug. Hvis det derimod drejer sig om en sløv hest, skal man blot gøre det modsatte af alt det, jeg har rådet til at gøre med en fyrig hest.

X

1. Hvis man engang skal have sin krigshest til at gøre et ekstra imponerende og beundringsværdigt indtryk, skal man undlade at trække den i munden med bidslet og bruge spore eller pisk, som de fleste ellers gør i den tro, at det får hesten til at se flottere ud. Den slags folk opnår det stik modsatte af deres faktiske hensigt.

2. For når man trækker munden opad på hesten, kan den ikke se fremad, og bruger man spore eller pisk, forskrækker man hesten så meget, at den bliver forvirret og bange, hvilket er typisk for en hest, der aldeles ikke bryder sig om at blive redet, og hvis præstation er frastødende i stedet for flot at se på.

3. Hvis man i stedet lærer hesten at gå for løse tøjler, at løfte halsen og bøjer hovedet ind mod sig, så får man hesten til at gøre præcis det, som den selv fryder sig over og er stolt af.

4. Og man kan bevise, at den virkelig fryder sig over dette. For når den selv vil gøre indtryk på andre heste, især på hopper, så løfter den nemlig halsen højt i vejret og bøjer fyrigt sit hoved indad, medens den går med benene højt og smidigt og løfter halen i vejret.

5. Så når man animerer den til at have en holdning, den selv finder naturlig netop i det øjeblik, den allerhelst vil gøre et godt indtryk, så vil man få hesten til at fornøje sig ved ridningen og til at give et både imponerende, fyrigt og beundringsværdigt indtryk. Jeg vil nu forsøge at forklare, hvordan man efter min mening kan opnå dette resultat.

6. Først og fremmest skal man være i besiddelse af mindst to bidsler. Det ene af dem skal have et glat bid med forholdsvis store skiver. Det andet skal have et

bid med små og tunge skiver forsynet med spidse pigge.⁶⁶ Det gør så ondt på hesten at få det i munden, at den slipper biddet, og til gengæld bliver glad for at få det glatte bidsel i munden. Alt hvad hesten har lært at gøre med det skarpe bid, det skal den bagefter gøre med det glatte bid.

7. Men hvis hesten ikke respekterer det glatte bid, men ofte støtter sig til det, så sætter jeg de store skiver over på det glatte bidsel, for at tvinge hesten til at åbne munden og dermed give slip om biddet. Man kan også smøre voks om det skarpe bidsel og vikle noget om de steder, som trykker.⁶⁷

8. Uanset hvilken type bidsel det drejer sig om, skal det være smidigt. For hvis hesten får et stift bidsel på, vil den tage hele biddet op til laderne, uanset hvordan den holder det i munden.⁶⁸

9. På samme måde er det også med en stang. Uanset hvordan man tager fat om den, løfter man jo hele stangen. Men det andet bidsel opfører sig derimod ligesom en kæde. Kun det stykke, man holder fast om, forbliver ubøjet, resten hænger løst ned. Fordi hesten altid vil lege med den løse del i munden, slipper den biddet med laderne. Af den grund hænger der også ringe ned fra aksernes midte, for at hesten ikke skal forsøge at tage biddet op til laderne, men lege med det med tunge og tænder.

10. Nogen skulle måske være i tvivl om, hvad forskellen er på et smidigt og et stift bidsel, så det må jeg hellere forklare. Et bidsel kaldes for smidigt, når aksernes midterringe⁶⁹ er brede og glatte, så det let kan bøjes. Og hvis alle de dele, der sidder omkring akserne, har god plads og ikke sidder for tæt, bliver det endnu smidigere.

11. Hvis alle delene på bidslet derimod har vanskeligt ved at løbe rundt og dreje sammen, kaldes bidslet for stift. Uanset bidslets type skal man gøre nøjagtigt det samme, som beskrevet lige før, hvis man ønsker at præsentere sin hest:

12. Man må ikke trække alt for hårdt i hestens mund, så den bøjer hovedet, og heller ikke alt for blidt, så den ingenting mærker. Hvis den løfter halsen, når man trækker, skal man straks slække på tøjlen. Og i øvrigt, som jeg atter og atter vil understrege, skal man rose hesten, hvis den adlyder fint.

13. Og når man mærker, at hesten nyder at gå med højt hævet hals for løse tøjler, skal man ikke belaste den, som ville man tvinge den til at anstrenge sig,

⁶⁶ Intet eksempel på det førstnævnte bidsel er desværre overleveret, men for eksempel på det sidstnævnte af de to anbefalede bidsler, se figur 5. Det må have gjort ualmindeligt ondt på hesten at få det bidsel i munden! For beskrivelse af bidslet og dets funktion, se Anderson: *Ancient Greek Horsemanship* p. 55ff.

⁶⁷ Læsemåden er usikker. For nærmere herom se Widdra ad loc.

⁶⁸ For eksempel på det såkaldte stive bidsel, se figur 6.

⁶⁹ Midterringene er de to store sammenhængende ringe, der forbinder bidslets to akser og gør det bøjeligt, se figur 5.

men derimod smigre den, som ønskede man at standse den. Så slår hesten nemlig med største fornøjelse over i en hurtig gangart.

14. Man kan bevise, at hesten føler glæde ved at løbe hurtigt, for hvis en hest bliver sluppet løs, bevæger den sig aldrig i skridtgang, men i løb. Fra naturens hånd føler en hest glæde ved at løbe, medmindre nogen tvinger den til at løbe mere end rimeligt. Ingenting ud over det rimelige er behageligt, hverken for en hest eller et menneske.

15. Når hesten er nået så langt, at den kan rides med stolt holdning, vænnede jeg den jo i de indledende øvelser til at blive redet op i tempo efter at have foretaget et sving.⁷⁰ Hvis den først har lært det, og man samtidigt trækker i bidslet og giver den et animerende tegn til at øge tempoet, så den dels holdes tilbage af bidslet dels animeres til at løbe, ja så ophidses den, skyder brystet frem og løfter irriteret benene højt i vejret, men gør det på ingen måde smidigt.⁷¹

16. For når en hest føler besvær, bruger den ikke længere sine ben smidigt. Når man så giver en ophidset hest frie tøjler, bliver den så glad for den lettelse at blive fri for biddet, at den med stolt holdning og smidige ben fører sig frem og gør alt for at efterligne den smukke positur, den ville have over for andre heste.⁷²

17. Og alle som iagttager sådan en hest, vil beskrive den som fri, præstationsvillig, ridedygtig, fyrig, stolt og på én gang fornøjelig og frygtindgydende at se på. Det var, hvad jeg havde at sige om det emne,⁷³ om det skulle have nogens interesse.

XI

1. Hvis man vil have en rigtig paradehest, der kan løfte sig op på bagbenene og præsentere sig flot, kan man godt glemme alt om at få det ud af en normal hest. Den skal derimod have en stolt karakter og en stærk krop.

2. Nogle har den fejlagtige opfattelse, at hvis bare en hest har smidige ben, så kan den også løfte forkroppen i vejret. Men det er nu snarere sådan, at hvis hesten har en smidig, kort og stærk lænd – og her mener jeg ikke den del, som

⁷⁰ Xen. *Eq.* VII.17

⁷¹ Dette svarer efter al sandsynlighed til den øvelse, der i dag kaldes *piaffe*, dvs. trav på stedet. Hesten løfter og træder samtidigt med det ene forben og det diagonale bagben skiftevis i takt med det andet diagonale benpar. Øvelsen er et fortrin til den øvelse, der i dag kaldes *passage* (Widdra ad loc.).

⁷² Dette er tydeligvis en beskrivelse af *passage*, som efterfølger *piaffe*. Når rytteren giver hesten lov til at gå fremad, bevæger den sig langsomt frem i et rytmisk trav med høje knæløft. Som Xenophon også antyder, kan man undertiden iagttage et lignende bevægelsesmønster hos heste i det fri (Widdra ad loc.).

⁷³ Altså hvordan man får sin krigshest til at gøre et ekstra imponerende indtryk, cf. kapitlets indledning.

sidder ved halen, men den der sidder mellem ribbenene og hofterne ved flanken – så vil den også være i stand til at træde så langt ind under sig, at bagbenene træder hen over forbenenes spor.⁷⁴

3. Hvis man nu holder hesten tilbage med bidslet, medens den træder ind under sig, så bøjer den tilbage i bagbenenes haser og løfter sin forkrop i vejret, så både bug og kønsdele kommer til syne. Når den gør det, skal man slække på tøjlen, for at den helt frivilligt kan få lov til at udføre den mest vidunderlige øvelse, en hest overhovedet kan præstere, og give tilskuerne samme indtryk.

4. Nogle folk lærer hesten denne øvelse ved at slå den med en kæp under haserne, andre ved at få én til at løbe ved siden af hesten og slå den med en stav bag lårene.

5. Jeg er dog ganske overbevist om, at den bedste indlæringsmetode er den, som jeg altid nævner; hver gang hesten gør som rytteren vil, skal den bagefter have lov til at hvile sig.

6. For som Simon siger, det som en hest tvinges til at gøre, det forstår den ikke, og det er heller ikke spor kønnere at se på, end hvis man pisker og slår en danser for at tvinge ham til at danse. Enhver der udsættes for sådan en behandling vil jo gøre et alt andet end kønt indtryk, uanset om det er en hest eller et menneske. Nej, rytteren skal ved hjælp af tegn få hesten til af egen vilje at demonstrere alle de flotteste og fineste øvelser.

7. Hvis hesten efter en hård og svedfremkaldende ridetur løfter sig smukt i vejret, skal man straks sidde af og tage bidslet af den. Så kan man nemlig være sikker på, at den for fremtiden nok skal løfte sig frivilligt i vejret.

8. Både guder og halvguder fremstilles på heste i denne flotte positur, og de mennesker, der forstår sig ordentligt på heste, gør et fantastisk indtryk.

9. Når en hest løfter sig i vejret, er den så smuk, dygtig, beundringsværdig, ja så utrolig, at den vinder alle folks opmærksomhed, både unge og gamle. I hvert fald går ingen sin vej eller begynder at kede sig, så længe den demonstrerer sin pragt.

10. Hvis nu indehaveren af sådan en fantastisk hest eventuelt bliver fylark eller hippark,⁷⁵ så er det altså ikke meningen, at han skal forsøge at tage al opmærksomheden selv, han skal tværtimod sørge for, at hans følge i sin helhed præsenterer sig flot.

⁷⁴ Dette fænomen, at hesten sætter bagbenene i jorden foran det spor, som forbenene har efterladt, kaldes i moderne ridning for *overtrædning*.

⁷⁵ Det athenske kavaleri bestod på denne tid af 1000 ryttere inddelt i ti afdelinger med hver 100 ryttere. Disse afdelinger kaldtes *fylar*. Hver af de ti fylar anførtes af en kavaleriofficer, der kaldtes en *fylark*, medens 2 kavalerigeneraler, der kaldtes *hipparker*, delte den overordnede kommando over kavaleriet. For nærmere beskrivelse af det athenske kavaleri, se Spence p. 9ff.

11. Altså, hvis nu en hest fører kavaleriet an på den måde, som folk roser den slags heste så meget for, dvs. løfter sig højt og mægtigt i vejret og skrider fremad med ganske korte skridt, så følger de andre heste naturligvis også efter den i skridtgang.

12. Men hvad specielt er der ved sådan et syn? Hvis anføreren derimod sørger for, at hesten hverken går for hurtigt eller for langsomt, men holder sig i det tempo, hvor heste bliver allermost fyrige, frygtindgydende og fremstår flottest i deres arbejde - hvis han leder kavaleriet på den måde, vil der følge en samlet lyd af hestenes hovtrampen, vrinsken og fnysen, og dermed vil følget i sin helhed, og ikke bare han selv, gøre et imponerende indtryk.

13. Hvis man altså kan finde ud af at gøre et fornuftigt hestekøb og kan opfostre sine heste til at klare hårdt arbejde og desuden forstår at træne dem ordentligt med henblik på rideopvisning og rigtig kamp, så kan kun en overmenneskelig kraft forhindre, at de heste bliver mere værdifulde, end da man købte dem, at de får et godt ry, og at man selv får et godt navn i ridekunsten.

XII

1. I det følgende har jeg tænkt mig at beskrive krigsudrustningen af den, der skal risikere sit liv til hest. Jeg vil først og fremmest anbefale et brystpanser, der er lavet efter kroppens mål. Hvis brystpanseret sidder rigtigt, bærer man det nemlig med hele kroppen, men sidder det for løst, bærer man det bare med skuldrene. Er brystpanseret bundet for stramt, udgør det overhovedet ingen beskyttelse.

2. Da halsen også udgør et af kroppens sårbare steder, vil jeg hertil anbefale en beskyttelse fra selve brystpanseret og som er formet efter halsen. Udover at se flot ud kan en ordentlig halsbeklædning beskytte ansigtet helt op til næsen, hvis rytteren ønsker det.

3. Den bedste type hjelm er efter min mening den boiotiske, da den bedre end nogen anden hjelm beskytter alle udsatte kropsdele over brystpanseret uden at forhindre rytteren i at se frem for sig. Brystpanseret skal i øvrigt være konstrueret, så det ikke forhindrer rytteren i at sidde eller bukke sig.

4. Hvad angår regionen omkring underliv og kønsdele samt partiet omkring rytterens liv skal der her anbringes plader af en sådan størrelse og kvalitet, at de beskytter rytteren mod kastevåben.

5. Rytteren gøres ukampdygtig, hvis hans venstre arm såres. Derfor vil jeg hertil anbefale den opfindelse, der kaldes for *armen*. Den dækker nemlig både skulder, over- og underarm samt hånden, der holder i tøjlerne, og den kan både strækkes og bøjes. Desuden dækker den hullet i brystpanseret under armhulen.

6. Man er nødt til at løfte højre arm, uanset om man vil kaste et spyd eller hugge med et sværd, så hvis noget af brystpanseret er i vejen for den bevægelse,

skal det fjernes og erstattes med plader fastgjort til hængslerne. Pladerne skal kunne løfte og sænke sig i takt med armens bevægelse.

7. Jeg vil anbefale at lægge en separat benskinne-lignende form for beskyttelse rundt om armen i stedet for at binde beskyttelsen fast til brystpanseret.

Når man nu løfter den højre arm, vil nogle steder muligvis stadig være blottede. Dem skal man sørge for at få dækket tæt ind til brystpanseret med kalveskind eller bronze, hvis man ellers vil undgå at være blottet på det allermest udsatte sted på hele kroppen.

8. Hesten skal også udrustes, for hvis den såres, havner rytteren i alvorlig fare. Dens udrustning består af pande- bryst- og sideplader. Sidstnævnte fungerer samtidigt som lærbeskyttere for rytteren. Hestens flanke er det allermest sårbare og svage sted på hesten, så den skal i særlig grad beskyttes. Det kan saddeltæppet også hjælpe med.

9. Saddelpuden skal være syet, så rytteren sidder fuldstændig sikkert uden at det sted på hesten, hvor rytteren sidder, tager skade. Det skal der også tages hensyn til i den øvrige udrustning af både hest og rytter.

10. Nu stikker rytterens underschenkler og fødder selvfølgelig frem under sidepladerne, men de kan også beskyttes. Man skal få lavet sig et par støvler af samme slags læder, som man bruger til at lave sko af. Dermed vil de tjene et dobbelt formål, beskyttelse for underschenklerne og fodtøj til fødderne.⁷⁶

11. Det var hvad jeg havde at sige om udrustningen for ikke selv at blive såret, om guderne ellers vil. For nu at gå over til, hvordan man sårer fjenden, vil jeg anbefale en krumssabel i stedet for et sværd. Rytteren sidder jo højt oppe, så han vil få mere ud af at hugge med en sabel end med et sværd.

12. I stedet for en rørformet lanse, der både er dårlig og uhåndterlig, vil jeg anbefale to kastespyd af korneltræ, for har man først lært at bruge dem, kan man kaste det ene og bagefter bruge det andet i alle retninger, foran sig, bag sig, til højre og til venstre. Og de to spyd er både stærkere og lettere at håndtere end lanser.

13. Med hensyn til kastelængde vil jeg anbefale, at man kaster fra så lang afstand som muligt. Så er der nemlig mere tid til at vende rundt og tage et nyt spyd. Jeg vil lige kort beskrive, hvordan man får mest kraft i et spydkast; hvis man holder venstre arm frem og trækker højre tilbage, retter sig op i overkroppen og sender spyddet af sted i let opadgående retning, så vil man få det kraftigste og længste kast. Man opnår desuden det mest præcise kast, hvis man hele tiden sigter med spyddet mod målet.

⁷⁶ Rytteren kunne ikke bruge benskinner af hensyn til hestens sarte bug.

14. Alt det ovenstående har jeg skrevet til den menige rytter og er ment som huskeregler, information og forslag til praktiske øvelser. Men hvad en rytterofficer skal koncentrere sig om, det har jeg forklaret i et andet værk.

Appendiks I: Simon fra Athen

Xenophon refererer tre gange (1.1, 1.3, 11.6) til en vis Simon, der også skrev et værk om ridekunst. Det fremgår tydeligt af Xenophons indledning, at han betragter denne Simon som sin forgænger, og at han til en vis grad har brugt hans værk som forlæg for sit eget arbejde. Desværre ved man stort set intet om denne Simon med sikkerhed. Hans levetid lader sig i store træk bestemme, hvis han er identisk med den Simon, der fortælles at have kritiseret maleren Mikon for at tro, at en hest også har øjenvipper under øjnene.⁷⁷ Simon kan i så fald ikke have levet før Mikon, dvs. før første halvdel af femte årh. f.Kr. Han kan med en vis sandsynlighed være identisk med den Simon, der omtales i vers 242 af Aristophanes' komedie *Ridderne*, opført 424 i Athen. Et scholie til dette vers forklarer, at denne Simon var hippark, hvilket virker sandsynligt ud fra sammenhængen i Aristophanes' tekst. Det er fristende at identificere ham med Xenophons Simon, der opstillede en bronzehest ved Eleusinion og lod sine bedrifter afbillede på soklen.

Om Simons bronzehest ved man desværre heller ikke meget. Plinius d. Ældre⁷⁸ fortæller, at billedhuggeren Demetrios, der formentligt levede i sidste halvdel af femte årh. f. Kr., fremstillede en skulptur af Simon som rytter. Men det vides naturligvis ikke med sikkerhed, om der er nogen sammenhæng mellem denne og den bronzehest, som Xenophon nævner, selvom tanken er yderst nærliggende.

Ved et lykkeligt tilfælde er et enkelt kapitel af Simons værk, sandsynligvis indledningskapitlet, blevet overleveret til nutiden.⁷⁹ Det omhandler hestens udseende ligesom første kapitel af Xenophons værk. Der er altså her noget så sjældent som et direkte forlæg for et af de antikke værker og dermed en glimrende mulighed for at få et indtryk af en antik forfatters arbejdsmetode.

Det er let at se, at Xenophon har brugt Simons beskrivelse som model eller udgangspunkt for sit eget arbejde. Emnet er det samme, nemlig en beskrivelse af

⁷⁷ CHG bd.1 s. 249

⁷⁸ *Hist. Nat.* XXXIV, 76: *Demetrius [...] equitem Simonem [fecit], qui primus de equitatu scripsit.*

⁷⁹ Fragmentet er overleveret i to håndskrifter: C = Cambrigiensis, Coll. Emmanuel 3, 19, XII saeculo exeunte. L= Londiniensis, Mus.Brit, Bibl. Sloan. 745 XIII saec. exeunte/ XIV saeculo ineunte. For tekststudgaver, se bibliografi.

den ideelle hests udseende, fremgangsmåden lignende, idet hestens enkelte kropsdele beskrives i nogenlunde samme rækkefølge, og ordvalget er påfaldende ens, eksempelvis bruger begge indledningsvis ordet εἶδος om hestens udseende. Alligevel skal man ikke læse meget af Simons værk for at se, at Xenophon både i stilistik og disposition klart overgår sin forgænger. Simons stil er knastør og blottet for enhver form for litterær finesse. Hans værk indledes abrupt med en oplysning om, at de bedste heste i Grækenland kommer fra Thessalien. Uden sammenhæng hermed følger et par bemærkninger om hestens størrelse og farve, der atter efterfølges af kravet om et bestemt proportionsforhold mellem den øverste og nederste del af hesten, der i øvrigt også skal have gode hove. Værket indledes altså temmelig usammenhængende uden egentlig emnepræsentation, hensigtserklæring eller logisk rækkefølge mellem de første bemærkninger. Faktisk kunne man bytte rundt på disse indledende bemærkninger uden at det skulle få nogen som helst konsekvens for forståelsen. Til sammenligning begynder Xenophon sit værk helt anderledes. Efter en omhyggelig indledning, hvori han klart præsenterer sit emne og sin hensigt, når han til beskrivelsen af hesten. Når man køber en ung hest, er man nødt til først at undersøge dens krop, da man ikke kan sige noget om dens karakter, før den er tilredet, og på kroppen skal man først undersøge hovene. Herefter følger en nøjagtig forklaring på, hvorfor man netop skal begynde med hovene. Den form for logisk argumentation findes der intet af hos Simon, hvilket er en påfaldende forskel på de to. Xenophon derimod demonstrerer tydeligt fra begyndelsen, hvor stor vægt han lægger på en metodisk rigtig gennemgang. Hele tiden forklarer han, hvorfor han gør som gør, hvilket er et helt ukendt fænomen hos Simon, der blot remser alle sine synspunkter op.

Efter de indledende generelle bemærkninger fortsætter Simon sin gennemgang med de lidet sigende oplysning, at en god hov jo er godt for en hest, medens Xenophon nøje forklarer, at man skal begynde undersøgelsen af hovene med hovsålen, eftersom dens tykkelse har stor betydning for hovenes kvalitet. Simon bemærker, at den gode hov kan kendes på lyden. En hul hov lyder nemlig mere ligesom en cymbal end en udfyldt hov. Men Simon gør det faktisk ikke helt klart for sin læser, hvilken af de to hove han egentlig anbefaler som den bedste. Den hule eller den udfyldte? Men det forklarer Xenophon derimod nærmere. Hvis hoven er udfyldt svarer den til et menneske med platfod. Den gode hov derimod lyder ligesom en cymbal. Iøvrigt tydeliggør han Simons billede af cymbalen en smule ved at ændre hans formulering fra ὁ ψοφὸς...κυμβαλίζει til κυμβάλον...ψοφεῖ.

Efter sine bemærkninger om hovene fortsætter Simon sin beskrivelse opefter, en fremgangsmåde som Xenophon følger, og i samme stil som indledningsvis. En

opremsning af, hvordan de enkelte legemsdele skal se ud og uden nogen form for begrundelse eller nærmere forklaring, hvilket undertiden gør det svært at bevare overblikket, eksempelvis i hans beskrivelse af hals og hoved, der savner en klar fremgangsmetode. Som et led i en længere opremsning kommer han med den almene betragtning, at hals og hoved skal være rank, derefter taler han om halsens udspring i forhold til manken, som i forbifarten karakteriseres. Derefter fortsætter han med halsens underside og dens form og beskriver partiet under kæberne for atter at vende tilbage til hovedet. Beskrivelsen af hovedets enkelte dele, hvorimellem der smutter endnu en bemærkning ind om halsen, bærer heller ikke præg af nogen klar fremgangsmåde. Han opremser næsebor, lader, øjne, ører, tænder, kæber og partiet mellem kæber og hals (ganaschen) for til sidst atter at gentage sin beskrivelse af manken, der associativt blev nævnt i det foregående.

Xenophon er langt grundigere og går meget mere logisk til værks uden at gentage sig selv. Han følger nøje hestens omrids i stedet for at springe fra den ene legemsdel til den anden og argumenterer hele tiden for sine synspunkter. Den vanskelige beskrivelse af hoved-hals stillingen løser han let og levende ved hjælp af en sammenligning med henholdsvis halsen på en orne og en hane, hvilket tydeliggør og farver hans fremstilling i modsætning til Simons, der er uklar og vanskelig at forstå.

Udover at Xenophons fremstilling er langt mere metodisk og klar, adskiller også et andet punkt de to herrer. Xenophon har indledningsvis sammenlignet hesten med et hus og hovene med husets fundament. Udover at signalere, at det følgende vil dreje sig om hestens ydre, giver sammenligningen også indtryk af hestens krop som en sammenhængende helhed. Det indtryk mangler helt hos Simon, der blot rømser en masse enkeltheder op uden at sætte dem i relation til hinanden. Xenophon derimod forklarer ikke blot kroppsdelenes indbyrdes relation, men også deres funktion. Halsen og hovedet skal sidde i et bestemt forhold til hinanden, så hesten får en holdning, der gør den let at kontrollere for rytteren.⁸⁰

Til Simons forsvar må dog siges, at selv om hans beskrivelse falmer noget ved siden af Xenophons, har han ganske givet haft blik for både hestens organiske og funktionelle helhed. Det indtryk kunne en af hans indledende bemærkninger i hvert fald godt tyde på, nemlig at et levende væsen er bedst (mest anvendelig må man formode) hvis det er velproportioneret: *σύμμετρος*. Dette indtryk kommer dog desværre ikke yderligere frem i den del af hans beskrivelse, som vi har bevaret. Xenophon bruger i øvrigt selv ordet *σύμμετρος* i slutningen af sit

⁸⁰ Xen. *Eq.* I.8.

indledningskapitel. Det har han ganske givet - som flere andre ord - lånt hos Simon.⁸¹ Til Simons yderligere forsvar må man også huske på, at vi i dag kun kan slutte ud fra et enkelt kapitel af hans værk, der tilsyneladende har været ret omfangsrigt og formentligt også har inddraget veterinære spørgsmål, som Xenophon kun strejfer. Som den formentligt første forfatter i denne hippologiske genre har han hverken haft nogen forgænger at sammenligne sig med eller har opfattet sig selv som en del af nogen litterær tradition, der skulle føres videre. Alligevel fremstår kapitlet i al sin naive enkelhed – i hvert fald efter min mening - med en vis charme. Xenophon selv omtaler Simon med respekt og forsøger jo faktisk at gå i hans fodspor. Han omtales også med respekt i flere af de antikke hippologiske værker. Et sted findes denne lille bemærkning:

*Mange har skrevet udmærket om hestes udseende, men allerbedst har de to herrer fra Athen, Simon og Xenophon.*⁸²

Appendiks II: Simon fra Athens *Om at vælge en hest og vurdere dens udseende*

1. Hvad angår en hests udseende skal man efter min mening først gøre sig helt klart, at de bedste heste - i hvert fald i Grækenland – kommer fra Thessalien.
2. Hestens størrelse kan man give tre betegnelser: stor, lille og pænt stor eller om man vil, velproportioneret. Man kan tydeligt se, på hvilken hest hver af disse betegnelser vil passe. Ethvert levende væsen er bedst, hvis det er velproportioneret.
3. Jeg skal ikke kunne afgøre den bedste farve på en hest. Alligevel synes jeg nu, at en hest har den flotteste farve, hvis den overalt er ensfarvet og har meget fine hår eller adskiller sig mest muligt fra et æsel eller et muldyr.
4. Det er af stor betydning ved undersøgelsen, at hesten ovenpå er kort og nedenunder lang, dvs. fra manke til kryds skal der være kort afstand, fra bag- til forlærene så lang afstand som mulig. Derudover skal den have gode hove.
5. En god hov er godt for en hest - det er også hurtige og raske ben, hvis de hverken er for brede eller for høje. Hoven skal have en hornvæg, som er lille og tyk. Man kan kende en god hov på lyden. En hul hov lyder nemlig mere som en cymbal end en udfyldt eller kødrig hov. Kodebenet skal bøje smidigt men ikke for

⁸¹ Flere af ovennævnte pointer er hentet hos *Widdra* p. 9ff., der foretager en sammnligning af de to skrifter. Dog synes jeg, at han gør Simon noget uret og i for høj grad bruger ham til at fremhæve Xenophons overlegenhed.

⁸² *CHG* bd. 1, p. 372.

meget. Partiet langs piberne omkring griffelbenet skal være fast, og piben så senet og kødløs som mulig op til knæet, partiet herover mere muskuløst og kraftigt.

6. Afstanden mellem lårene skal være så stor som mulig. Brystet må hverken være alt for smalt eller for bredt, men skulderbladet så stort og bredt som muligt, armhulen lille, hals og hoved rank, men må ikke af natur sidde opadbøjet ved manken, der skal være så kraftig og bred som mulig. Ved kæben skal halsen være smal og smidig og bøje sig bagover for atter fra halsens smalleste sted at bøje sig ned og fremover.⁸³

7. Hovedet skal hesten bære foran sig, halsen må ikke være for kort, nakken høj, hovedet bemærkelsesværdigt let, næseborene så store som mulige, kæberne må ikke være tykke, de skal derimod sidde lige i forhold til hinanden, øjnene skal være store, mest muligt fremstående og flotte at se på, ørene og tænderne små, kæben så lille som mulig, og partiet mellem hals og kæbe (= ganaschen) så let bevægelig som mulig.

8. Manke og ryg skal være så stor som muligt, siderne meget brede og hvælve sig godt ned under hesten. Lænden skal være smidig – man kan ikke se, om lænden er smidig, når den står stille med bagbenene, men som oftest når den flytter sin vægt fra det ene til det andet ben – krydset skal være meget stort og bredt, flanken så lille som mulig (selve siderne skal være brede og krydset stort – men flanken så lille som mulig på hesten).

9. Lårene må ikke være kraftige og testiklerne skal være små. Hesten må ikke være høj mellem lårene og heller ikke for fyldig, men lidt mere sluttet. Anusåbningen skal helst være meget lille og ubetydelig at se på. Halen skal holdes løftet og fra krydset og være tyk og lang.

10. Ovenstående drejede sig om hestens udseende og om, at den bedste hest er den, der i videst mulige omfang er i besiddelse af de omtalte træk, dernæst kommer den hest, der har størstedelen af dem. Jo flere hesten er i besiddelse af, desto større nytte vil man have den.

11. Føllet tages ud af flokken i en alder af to år. På dette tidspunkt, tredive måneder gammel, taber det sine første mælketænder, det næste sæt tænder et år senere, og de sidste atter et år senere og desuden på kortere tid. Sin bedste alder både hvad angår hurtighed og vitalitet har hesten, når den er seks år gammel.

⁸³ Simon beskriver her – noget indviklet – halsens og hovedets stilling i forhold til hinanden. Halsen skal være rank og kurve bagover, men ikke mere end at hesten kan holde hovedet foran sig, cf. Xen. *Eq.* I.8.

Forkortelsesliste

Anab.	Anabasis
Arist.	Aristoteles
CHG	Corpus Hippiatricorum Graecorum (se bibliografi)
Eq.	Om Ridekunsten
Hipp.	Hipparken
Kyr.	Kyropædien
Oik.	Oikonomikos
Xen.	Xenophon

Bibliografi

1) Tekstudgaver og oversættelser af Xenophons *Om Ridekunsten*

Delebecque, Eduard: *Xénophon De l'art équestre texte établi et traduit*, Paris 1978
Serien: Les belles lettres.

Marchant, E.C.: *Xenophontis Opera Omnia*, tomus V opuscula recognovit
brevique adnotatione critica instruxit. Serien Classicorum Bibliotheca
Oxoniensis.

Marchant, E.C: *Xenophon Scripta Minora with an English translation*, serien
Loeb Classical Library

Morgan, M.H: *Xenophon The art of Horsemanship translated by*, London 1962

Palm, Jonas: *Xenofon Om hästar och ridning, översättning och kommentar av*,
Uppsala 1980

Salomone, Serena: *Senofonte Trattato d'ippica; Traduzione, commento, note e
lessico tecnico*. Milano 1980.

Stenkov, Ove: *Xenophon Om Ridekunsten på dansk* ved, med indledning og
noter af samme Chr. Eriksens forlag 1968. (Oversat og bearbejdet fra tysk til
dansk)

Waterfield, Simon: *Xenophon Hiero The Tyrant and other Treatises*, Introduction and Notes by P. Cartledge, Cambridge 1997. Serien: Penquin Classics

Widdra, Klaus: *Xenophon Reitkunst*, Griechisch und deutsch, Akademie-Verlag Berlin 1965 Serien: Schriften und Quellen der alten Welt

Widdra, Klaus: *Xenophontis De re equestri*, In aedibus B. G. Teubneri 1964 Serien: Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana

2) Anvendt sekundærlitteratur

2a) Antikke tekster

Oder, E., Hoppe, C: *Corpus Hippiatricorum Graecorum (CHG) bd.1-2*, Leipzig 1912

Xenophontis opera omnia, tomus II: v. *Oeconomicus*, ed. Marchant 1935-71
Serien: Oxford Classical Texts

Xenophontis opera omnia, tomus IV: *institutio Cyri*, ed. Marchant 1935-71
Serien: Oxford Classical Texts

2b) Moderne tekster

Anderson, J.K: *Ancient Greek Horsemanship*, University of California Press 1962

Anderson, J. K: 'Notes on Some Points in Xenophon's ΠΕΡΙ ΙΠΠΙΚΗΣ', *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 80 (1960), pp. 1-9.

Bugh, G. R: *The Horsemen of Athens*, Princeton, NJ, 1988

Spence, I. G: *The Cavalry of Classical Greece, A Social and Military History with Particular Reference to Athens*, Oxford 1993

Camp II, John Mck: *Horses and Horsemanship in The Athenian Agora*. The American School of Classical Studies at Athens 1998

3) Anvendte tekststudgaver af Simon fra Athen

Soukup, J: *De libello Simonis Atheniensis De re equestri. Commenationes Aenipontanae* 6, 1911

Widdra, K: *Xenophon Reitkunst, op cit, p.106ff.* – for yderligere tekstudgaver, se dette værk.